ÖTÜKEN

ELVİN YILDIRIM

TÜRK BOZKIR KÜLTÜRÜNÜN DOĞUŞU

ANDRONOVO KÜLTÜRÜ

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1509
KÜLTÜR SERİSİ: 870

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-605-155-920-9

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Tashih: Gürkan Canpolat

Kapak Tasarımı: GNG Tanıtım

Kapak Fotoğrafı: Elvin Yıldırım. Kazakistan Altaylarında bulunan bilezik, Hermitage Müzesi (St. Petersburg); çömlek, Hakasya Devlet Tarihi Müzesi (Abakan).

Dizgi-Tertip: GNG Tanıtım

Baskı ve Cilt: İmak Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika Numarası: 12531 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul- 2020

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Elvin Yıldırım: 30 Nisan 1983 yılında Çaycuma/Zonguldak'ta doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü bitirdi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalında "Türk Kültüründe Renkler ve İfade Ettikleri Anlamlar" adlı teziyle 2012 yılında yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2013 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalında başladığı doktora eğitimini 2017 yılında "Androvo Kültürü" adlı tezle tamamladı.

Yazar, çalışmaları kapsamında Rusya, Güney Sibirya, Moğolistan, Doğu Türkistan'da saha araştırmaları yapmış, kütüphanelerde çalışmış ve müzelerde incelemelerde bulunmuştur.

İstanbul Aydın Üniversitesi Tarih Bölümünde görev yapan Elvin Yıldırım, Türk ve Orta Asya arkeolojisi ve Türklere ait maddi kültür unsurları üzerine çalışmalarını sürdürmektedir. Çalışmalarını daha çok Rusça arkeoloji eserlerine göre yapan yazar, Rusçanın yanında İngilizce ve Almanca da okuyabilmektedir. Yazar, evli olup Ülkü adında bir kız evlat sahibidir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 11
Kısaltmalar 13
Kaynak Tahlili 15
Giriş 19

ANDRONOVO KÜLTÜRÜ'NÜN YAYILMA ALANLARI 39
1- Kazakistan 44
2- Urallar Ve Batı Orman-Bozkır Sahasi 116
3- Çelyabinsk-Şadrinsk-Kurgan 124
4- Magntogorsk-Troitsk-Kustanay 130
5- Sol İletsk-Orsk 133
6- Güney Sibirya 139
7- Kirgizistan 155
8- Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan 163

ANDRONOVO KÜLTÜRÜ'NÜN ETNİK KÖKENİ VE ERKEN GÖÇERLERLE İLİŞKİSİ 177
Andronovo Kültürü'nün Etnik Kökeni Hakkındaki Meseleler 179
Andronovo Kültürü'nde Yerleşik Hayattan Bozkır Kültürüne Geçiş 193
Andronovo Kültürü'nden İlk Türk Devletlerinin Tarih Sahnesine Çıkış Süreci 199
Türk Tamgaları ve Andronovo Kültürü İlişkisi 208

ANDRONOVO TOPLUMUNDA MEZAR DEFİN ÖZELLİKLERİ VE DİN İNANIŞLARI 217
Kurganların Yapı Özellİkleri ve Ölü Gömme Uygulamaları 219
Kurganlardan Elde Edilen Arkeolojik Malzemeler ve Bunların Dinî Bakımdan Değerlendirilmesi 231
Heykeller, Petroglifler ve Dinî Bağlantılar 233

ANDRONOVO KÜLTÜRÜ'NDE SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT .. 249
Sosyal Hayat 251
Giysiler ve Süs Eşyaları 259
Araç-gereçler ve Silahlar 274
Kap Kacaklar 280
Ekonomi (Tarım ve Hayvancılık) 286
Madencilik ve Maden Ocakları 297

Sonuç 305
Ekler 313
Kaynaklar 319
Dizin 345

ÖN SÖZ

Türk tarihinin başlangıcı olan ve yazılı kaynakların bulunmadığı devirlere ait başvuru kaynaklarımız hiç şüphesiz arkeoloji eserleridir. Türk tarihinin ortaya çıktığı Orta Asya'daki eski dönemlere ait kapsamlı ve müstakil çalışmalar Türkiye'de maalesef yeteri kadar yapılmamıştır. Hiç şüphesiz Türklere dair yazılı kaynakların verdiği en net bilgiler Çin metinlerinde bulunmaktadır; fakat Türk tarihi bu yazılı kaynaklarda verilen tarihten çok geriye gitmektedir.

Türk tarihi araştırmalarında, hatta ders kitaplarında bile Türk tarihi, Orta Asya kültür dönemleri ile ilişkilendirilmektedir. Fakat akademik olarak bu sahada bazı boşluklar bulunmaktadır. Eski bilgiler ışığında günümüz tarihçileri Andronovo Kültürü'nü hâlâ MÖ 1700-1200 yılları arasına tarihlendirmektedir. Oysaki yeni kazılar ve yapılan son çalışmalar bu dönemin çok daha eski olduğunu göstermektedir.

Birçok tarihçinin ve sanat tarihçisinin hemfikir oldukları konu, Türk tarihinin başlangıç devrinin Anav Kültürü'nden itibaren Orta Asya'da görülen kültür dönemlerinde şekillendiğidir. Keramikler üzerinden ve buluntu yerlerine binaen adlandırılan bu kültür dönemlerinden Andronovo Kültürü, yerleşik hayattan konar-göçer bozkır hayatına geçiş yapıldığı dönemdir. Bozkır hayat tarzının ortaya çıkışı, Türklerin bu hayatı seçmeleri, sosyo-ekonomik şartlar gibi hususları bilmemiz bu dönemi anlamaktan geçmektedir.

Türkiye'de şu ana kadar müstakil olarak değinilmemiş bu konuyu ele almanın en büyük zorluğu, Orta Asya kültür dönemleri içerisinde batıdan doğuya, kuzeyden güne-

ye çok geniş bir sahada ve uzun süre devam eden bir kültür dönemi olmasındandır. Andronovo Kültürü, Urallardan Yenisey havalisine, Sibirya'dan Tanrı Dağları ve Doğu Türkistan'a kadar yayılarak bin yıldan fazla sürmüştür. Bu kültür dönemine ait binlerce yerleşim yeri, kurgan ve sayısız maddi kültür unsuru bulunmaktadır.

Çalışmanın hacmi bakımından binlerce abideyi zikretmek elbette mümkün değildir. Sınırlarını belirlemeye çalıştığımız bu döneme ait en önemli yerleşimler, mezarlar ve mezar buluntuları üzerinde durulacaktır. Maddi kültür unsurlarının ışığında ve konunun uzmanı arkeolog, sanat tarihçisi, etnograf ve antropologların görüşlerinden yararlanarak bu kültür döneminin devamı olan kültürler ve ilk Türklerin ortaya çıkışları arasındaki bağ açıklanmaya çalışılmıştır.

Son olarak çalışmalarımda her zaman yol gösteren doktora tez hocam Prof. Dr. Ahmet Taşağıl'a, Dr. Öğr. Üyesi Ali Ahmetbeyoğlu'na; sağladıkları maddi imkânlar için Doç. Dr. Dinçer Koç ve Prof. Dr. İlyas Topsakal'a; gösterdikleri yol için Doç. Dr. Muzaffer Ürekli ve Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na; dostlukları için Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'na teşekkür ederim. Doktora sürecinde verdiği bursla çalışmalarımı daha rahat sürdürme imkânı sağlayan Türk Petrol Vakfı'na müteşekkirim. Beni yetiştiren ve dualarını esirgemeyen annem Azime, babam Mehmet, ablam Elif'e minnettarım. Eşim ve meslektaşım Doç. Dr. Kürşat Yıldırım ve biricik uslu kızım Ülkü'ye teşekkür ederim. Çalışmamın neşrini üstlenen Ötüken Neşriyat'a ve editörü Göktürk Ömer Çakır'a teşekkürü borç bilirim.

İstanbul 2020
Dr. Elvin YILDIRIM

KAYNAK TAHLİLİ

Yazılı kaynaklar öncesi Orta Asya kültür tarihi ana kaynakları arkeolojik eserlerdir. Bununla birlikte insanın tabii tarihi olarak tarif edilen antropoloji, fizik ve kültür antropolojisi dalları da tarih ilmine yardımcı ilim dallarındandır. Fiziki antropoloji ile insan ırkının tekâmülü, kültür antropolojisi ile de kültürlerin yazının icadından önceki devirlerden başlayarak bugüne kadarki gelişmesi incelenmektedir.[1] MÖ 2000'lerden MÖ VIII. yy'a kadar izlerini takip edebildiğimiz Andronovo Kültürü Dönemi'nin de en önemli kaynakları kurganlardan ve yerleşim sitelerinden elde edilen arkeolojik ve antropolojik malzemelerdir.

Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul* adlı çalışmasında tarihin başka ilimlerle olan münasebeti kısmında, tarih ve arkeoloji ilişkisini "Hiçbir ilim mücerret bir hâlde inkişaf edemez. Tarih ilmi de birçok ilimlerle muvazi olarak ve onların yardımıyla vücuda gelmiştir. Bunlardan arkeoloji tarihin eşidir, bu ikisi birbirlerinden ayrılamazlar" şeklinde ifade etmiştir.[2] Bununla birlikte arkeoloji ile sıkı sıkıya bağlı olan diğer bir bilim dalı da sanat tarihidir. Bu bakımdan her iki dalın da ilgi alanına giren resimler, minyatürler, giysi parçaları, süs eşyaları, keramikler, şehir kalıntıları, kurgan ve höyükler her iki dal ve dolayısı ile tarihin de ilgi alanına girmektedir. Türklerin ilk görüldükleri yerlerden ve göçler sonucunda yayıldıkları tüm coğrafi sahalardan elde edilen arkeolojik malzemeler, Türk tarihini açıklayan tarih malumatını oluşturmak, zenginleştirmek ve bilinmeyenleri açıklamak bakımından çok mühimdir.

Andronovo Kültürü, Orta Asya coğrafyasında batıda Ural Dağlarından doğuda Yenisey Havzası'na kadar yayılmış, arkeolojik eserleri vasıtasıyla tanıdığımız, uzmanların önceleri genel olarak MÖ 1700-1200 yılları arasına tarihlendirdiği fakat yeni buluntularla MÖ 2. bin yıla kadar dayandığı tespit edilen ve atlı konar-göçer hayata geçişin yapıldığı kültür dönemidir.

Bu kültür dönemine ait yazılı kaynak olmaması sebe-

---

[1] Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul,* Elif Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 10.

[2] A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul,* Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1969, s. 19.

biyle ana kaynaklarımız elbette dönem üzerinde kazı çalışmaları yapan Rus topraklarındaki arkeolog, antropolog ve etnografların kazı raporları ve elde edilen maddi kültür unsurları üzerine yaptıkları çalışmalardır. Bu bakımdan Sovyetler Birliği Dönemi'nde 1957'den beri İlimler Akademisi Maddi Medeniyetler Enstitüsü tarafından yayınlanmaya başlanan *Sovetskaya Arheologiya (SA)* (1992 yılından itibaren *Rossiskaya Arheologiya* adıyla yayınlanmaya devam etmektedir), 1939 yılından beri yayın hayatını sürdüren *Kratkiye Soobşeniye* İnstituta *Arheologii (KSİA)*, 1959 yılından beri Devlet Ermitaj Müzesi tarafından yayınlanan *Arheologiçeskiy Sbornik*, 1965 yılından itibaren Rusya İlimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü tarafından yayınlanan *Arheologiçeskie Otkrıtiya (AO)*, 1940 yılından 1972'ye kadar 175 cilt basılmış olan *Materialı i* İssledovaniya *po Arheologii SSSR (MİA)* gibi süreli yayınlar ve komisyon eserleri taranmış ve Andronovo Kültürü Dönemi ile onun devamı olan kültür dönemleri incelenmiştir. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'ne bağlı cumhuriyetlerin ayrı ayrı devlet üniversitelerinin arkeoloji dergileri ve yine Sovyetler Birliği Dönemi'ne ait İstoriya *Kazahstana* (KazSSR), İstoriya *Kırgızistana* (KırSSR) gibi tarih kitaplarının antik dönemlerle ilgili kısımlarına bakılmıştır.

Tüm bu dergilerin yanı sıra S.V. Kiselev, S.S. Çernikov, A.H. Margulan, K.A. Akişev, M.K. Kadirbayev, A.M. Orazbayev, M.P. Gryaznov, K.V. Salnıkov gibi arkeologların müstakil çalışmaları ve bu minvalde Kazakistan için *Drevniyaya Kultura Tsentralnogo Kazahstana* ve *Vostoçnıy Kazahstan v Epohu Bronzu*, Güney Sibirya için *Drevniyaya* İstoriya *Yujnoy Sibiri*, Ural sahası için B.A. Rıbakova editörlüğünde hazırlanan *Andronovskaya Kultura* gibi çalışmalar incelenmiştir. Döneme ait pek çok arkeoloğun Andronovo Kültürü kronolojisi ve kökenleri, yayılma sahası, Andronovo insanın selef-halefleri ve Andronovo Kültürü karakteristiği üzerine görüşleri çalışmamızda verilmeye çalışılmıştır.

Coğrafyanın çok geniş, yaşanan dönemin oldukça uzun olması sebebiyle Andronovo insanının diğer kültürlerle olan ilişkileri ve kültür aktarımları tespit edilmeye çalışılmış, bu sebeple Andronovo Kültürü öncesinde yaşanan ve Yenisey havalisinde yaygın olarak görülen Afanasyevo ve

Okuenevo[3] Kültürleri ile sonrasında görülen Karasuk ve Tagar Kültürü, Kazakistan ve Ural sahasında görülen Keltaminar Kültürü, Ural sahasının batısı ve güneyine doğru yayılım gösteren Srubna Kültürü ve diğer kültür dönemleri üzerine yapılan çalışmalar da ele alınmıştır.

Andronovo Kültürü doğudaki yayılım sahası olan Hakasya topraklarında toplumun ilerlemesi ve komşu kültürlerle olan ilişkileri sayesinde artık dönemini tamamlamış ve bu coğrafyada daha ileri kültürler yaşanmaya başlanmıştır. İlerleyen dönemlerde farklı adlarla anılsalar da özellikle Karasuk Kültürü Dönemi'nde Andronovo Kültürü izleri takip edilmeye devam edilmiştir. Ardından bölgede ortaya çıkan Tagar-Taştık ve erken Türk kültürü döneminde de bu izler özellikle antropolojik olarak ve maddi kültür unsurlarında izlenmiştir.[4] Genel olarak bu kültür dönemleri İskit/Saka toplumuna atfedilmişlerdir. Bununla birlikte erken mezar örneklerine göre Andronovo Kültürü'nün hamilleri arasında Türk milleti de bulunmaktadır. Çin kaynakları bu bakımdan bölgede yaşayan boyların kimliği ve kimlerle akraba oldukları konusunda bizi aydınlatmaktadır. Bu süregelen dönem ve dönemin taşıyıcılarının Tinglingler olduğu kanaati pek çok araştırmacı tarafından ifade edilmiştir. Bu yüzden Tinglinglerin kim oldukları sorusuna cevap bulmak amacıyla, dönem kaynakları üzerinde çalışmaları bulunan W. Eberhard, Bahaeddin Ögel, Otto Maenchen Helfen ve Ahmet Taşağıl gibi araştırmacıların Çin kaynaklarına dayanarak ortaya koydukları çalışmalar incelenmiştir. Buna göre Tinglingler

---

[3] Afanasyevo ve Okunev Kültürleri Yenisey havalisinde görülen ve birbirini izleyen, aralarında akrabalık ilişkilerinin olduğu varsayılan iki dönemdir. Güney Sibirya'nın Yenisey bölgesi ve Altay-Sayan havalisinde Afanasyevo Kültürü'nün MÖ III. bin yılın ikinci yarısında görüldüğü belirtilmektedir. Bkz. *İstoriya Sibiri s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney*, C. I, Edit. A.P. Okladnikov, İzdatelstvo Nauka, Leningrad, 1968, s. 159. MÖ II. bin yıldan itibaren ise kültür şeklinde değişim görülmüştür. Afanasyevo Kültürü'nün ardından ilk kurgan yeri (Okunev Ulus) buluntusuna binaen bu kültüre Okunev adı verilmiştir. Okladnikov, a.g.e., s. 165.

[4] N.L. Çlenovo, Andronovo Kültürü Federovo Safhası abideleri ile Tagar Kültürü (İskit abideleri) ve Federovo Safhası Karasuk ve İrmen kültürü ile ilişkili olduklarını ifade etmektedir. Bkz. N.L. Çlenova, "Osnovı Hronologii Andronovskih Pamyatnikov Federovskogo Tipa", *Bronzovıy Vek Stepnoy Polosı Uralo-İrtişskogo Mejdureçya*, Edit. N. Ya Merpert-G.B. Zdanoviç, Çelyabinsk, 1983, s. 23.

ile alakalı ana kaynakların başında Shih Chi, Han Shu ve Hou Han Shu gibi Çin yıllıkları gelmektedir.

Geç dönemde olmasına rağmen Türk milletinin geleneklerinden haber veren Arap seyyahların bölgede yaptıkları gözlemlere başvurulmuş ve kurgan kültürünün geç dönemlerde de devam ettiği görülmüştür. Bu bakımdan Arap müelliflerinin eserlerine de müracaat edilmiştir. Böylece *Hudûd al-*Âlam, İbn-*Fazlan Seyahatnamesi, Sharaf Al-Zamān Tāhır Marvazī on China, The Turks and India, Dîvânu Lugâti't-Türk, Muhakemetül Lugateyn* adlı eserler de ana kaynaklarımız arasına girmiştir.

GİRİŞ
ANDRONOVO KÜLTÜRÜ'NE GENEL BİR BAKIŞ

Asya kıtasının uçsuz bucaksız topraklarındaki doğal yapı, iklim ve bitki örtüsü, bölgede yaşamış toplulukların tarihî ve kültürel gelişimini etkilemiş ve hatta zaman zaman bu gelişimin yön değiştirmesine sebep olmuştur. Bu bakımdan bu coğrafyada yaşayan insanların tarihteki yerlerini ve kültürel gelişimini anlayabilmek için öncelikle bölgenin coğrafi durumunu iyi analiz etmek gerekmektedir.

Türklerin ve diğer milletlerin yurt tuttukları aynı zamanda Andronovo Kültürü'nün yayıldığı bu coğrafya yüksek sıradağlar ile çevrelenmiştir. Doğal bir barikat vazifesi gören dağlardan Himalayalar, bu coğrafi haritanın en güneyinde yer almaktadır ve Hindistan ile Hint Okyanusu'nu İç Asya'dan ayırmaktadır. Batıda ise Pamirler ve Tanrı Dağları doğal bir sınır vazifesi görmektedir. Kuzeyde ise Altay-Sayan dağ sistemi mevcuttur. Bu doğal barikatlar arasında geniş bozkırlar, çöl ve vahalar, kuzeyde tayga kuşağı ve bu kuşağın daha üstünde tundra kuşağı bulunmaktadır.

Deniz yüzeyinden yüksekte bulunan kurak ve sert bir iklime sahip toprakların kendine has florası ve faunası vardır. Buradaki doğa şartları tarihsel gelişmeye, kültürel yaratıcılığa ve insanın var olma savaşına tesir etmiştir. Böylece Tunguz, Moğol, Türk ve Fin-Ugor dil ailelerinin ve etnik grupların ve Paleolitik Çağ Asyalılarının kaderleri İç Asya coğrafyası ile bağlantılıdır.[5]

1960-1970 yılları arasında Asya'nın kuzeyinde Sibirya ve Uzak Doğu'da yapılan çalışmalar sonucunda Alt Paleolitik ve Orta Paleolitik Dönem'e ait veriler elde edilmiştir. Bu verilerin ilki Moğolistan'dan çıkan çakmak taşlarıdır ki işleniş bakımından Avrupa ve Afrika'daki paleolitik aletlerinden farklıdır.[6] Güney Sibirya'da saptanan Üst Paleolitik yerleşimleri MÖ 21-10 bin yıl arasına tarihlendirilmiştir.[7]

---

[5] A.P. Okladnikov, "Tarihin Şafağında İç Asya", Çev. Alaeddin Şenel, *Erken İç Asya Tarihi*, Der. Denis Sinor, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 63.
[6] Okladnikov, *a.g.e., s. 66*.
[7] Okladnikov, *a.g.e., s. 68*.

Dağlık Altay'da Katun Nehri kıyılarına yakın Kızıl Ozek ve Ulalinka gibi kazı bölgeleriyle Sibirya'nın diğer bölgelerinde de Paleolitik Dönem'e ve daha alt katmanlara ait sayısız yontulmuş çakmak taşları çıkarılmıştır. Oldukça karışık bir dönem olduğu ise daha sonra yapılan kazılarda elde edilen çakmak taşları ve mikrolitlerin Avrupa, Afrika ve Kafkaslar'da bulunan örneklerin Orta Asya'da da görülmesiyle gün yüzüne çıkmıştır. Bu da gezen avcıların hayvanları su yolu üzerlerinden takip ederek Moğolistan coğrafyasına kadar geldiklerini göstermektedir.

Orta Asya'da Paleolitik Dönem'e ait verilerin elde edildiği sahaların hepsini elbette burada zikretmemiz mümkün değildir. İnsanlığa çok eski devirlerden beri ev sahipliği yapmış olan bu dev coğrafyada Paleolitik Dönem'in orta ve üst dönemine ait kalıntılar da elde edilmiştir.

Paleotik Dönem'den sonra Buzul Dönemi sona ermiş ve Holosen Çağı[8] ile birlikte toplumlarda büyük bunalım gerçekleşmiştir. Bunun sonuncunda yeni duruma ayak uydurmaya çalışan insan; yeni hayat biçimleri, ekonomi ve kültür oluşturmuş, ok ve yay kullanmaya başlamış, ilkel tarım ekonomisi kurmuştur.[9]

Neolitik Çağ ile birlikte gelişme ve ilerleme üst düzeye çıkmış ok, yay ve çömlek üretiminde bir sonraki aşamaya geçilmiştir. Bu bakımdan Neolitik Çağ kültürlerinin en temel ögeleri, insan topluluklarının yerleştikleri her alanda elde edildiklerinden dolayı tiplerine ve bezemelerine göre çömlekler olmuşlardır.

Orta Asya'da çıkarıldıkları yere binaen S.P. Tolstov tarafından adlandırılan ve MÖ 4. bin yıl ile MÖ 2. bin yıl arasına tarihlendirilen Keltaminar Kültürü görülmektedir. Ceyhun Irmağı'nın aşağı akımları ve yine Zarefşan Irmağı'nın aşağı akımları ile Aral bölgesinde ağır basan bu kültür döneminin temel özelliği tarak desenli çömlekleri olmuştur. Yerleşik kültüre sahip bu toplum 200-300 m^2'lik meskenlerde, su boylarında yaşamışlar ve ekonomilerinin temellerini avcılık üzerine kurarak, özellikle balık avlamışlardır. Bunların Andronovo Kültürü ile olan ilişkileri

[8] Günümüzden 11.000 yıl önce Geç Buzul Çağı'nın sona erdiği düşünülen dönemdir.

[9] Okladnikov, "Tarihin Şafağında İç Asya", s. 89.

ise çömlekler üzerinde bulunan desenlerde görülmektedir. Ayrıca Keltaminar Kültürü ile Anav Kültürü arasındaki benzerlikler de gözden kaçmamalıdır. Genel olarak Harezm sahasında yayılan bu kültür dönemi çömlek bakiyeleri ile Çin'de Kansu, Henan ve Ukrayna'da elde edilen çömleklerdeki benzerlikler de aşikârdır.[10]

Bu dönemle birlikte araştırmalar daha çok çömlekler üzerindeki desenler ve elde edilecek maddi kültür unsurlarının benzerlikleri üzerine yapılmıştır. Tarak desenli çömlekler Neolitik Çağ ile birlikte Urallardan Yenisey havalisine kadar olan çok geniş bir sahada yayılmıştır. Bu bakımdan çömleklerin tipleri (düztabanlı veya yumurta dipli), ebatları, kullanılan malzemeler ve üzerlerinde bulunan desenler arkeologların kültür dönemlerini ayırt etmede ve birbirleri ile olan bağlantılarını tespit etmede kullanılan temel veriler olarak görülmüştür. Elbette bunlar kültür çalışmalarında kullanılan tek veriler değildir. Mezar kültürü de pek çok meselenin çözüme kavuşmasının anahtarıdır.

Neolitik Dönem'de Urallardan Uzak Doğu'ya kadar olan sahada, çok geniş topraklara yayılamamış yerel kültür ögeleri de (Baykal bölgesinde görülen Glazkov Kültürü ve Kitoy Evresi, Novopetrovka'da Gromatuhin Kültürü ve Osinovozersk Kültürü, Japon ve Kore adalarında Comon Aynu Kültürü) tespit edilmiştir.[11]

Metalin keşfi ve işlenmesinin öğrenilmesiyle artık Orta Asya'da yeni bir dönem olan Eneolitik veya diğer bir adıyla Kalkolitik (Bakır-Taş) Çağ'a geçiş yapılmıştır. Bunun en eski örneklerine ise Yenisey havalisinde tesadüf edilmiştir. MÖ 3. bin yılın ikinci yarısında Hakasya-Minusinsk

---

[10] Nejat Diyarbekirli, "Türk Sanatının Kaynaklarına Doğru", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 117. Ceyhun Irmağı havalisinde ve Kazakistan'a doğru yayılma eğilimi gösteren Keltaminar Kültürü ve Sibirya'da yayılım gösteren Afanesyevo Kültürü çömlekleri üzerine, bu kültürlerin çizgilerinin Doğu Avrupa'da Keltaminar-Yamna Kültürü ve Güney Sibirya'da ise Afanesyevo-Keltaminar Kültürleri ilişkisindeki daha az farklılıktan bahsedilmektedir. Yine aynı sahada görülen Tazabagyab Kültürü ile Andronovo Kültürü yakınlığı da gözden kaçırılmamalıdır. Bkz. M.A. İtina, "Pervobıtnaya Keramika Horezma", *Keramika Horezma*, Edit. S.P. Tolstov-M.G. Borobevoy, Moskva, 1959, s. 26.

[11] Okladnikov, "Tarihin Şafağında İç Asya", s. 99, 109, 114.

Havzası'nda "Afanasyevo Kültürü" insanları metali işlemiş ve aletler yapmayı başarmışlardır.[12] Bu kültüre ait kalıntılara Altaylarda, hatta Moğolistan'da da tespit edilmiştir. Metalin eritilmeden döverek işlendiği Afanasyevo Dönemi'nin ardından bazı araştırmacılara göre Afanasyevo Kültürü'nün bir safhası, bazılarına göre de ayrı bir kültür olarak görülen Okunev Dönemi (MÖ 2. bin yılın başları) yaşanmıştır. Bu iki dönemi birbirinden farklı olarak gören ilim adamlarından A.P. Okladnikov, Afanasyevo insanının Evropoid tipte, Okunev insanının ise Mongoloid tipte olduklarını iddia etmektedir.[13] Yukarı Ob Irmağı Havzası'nda görülen Samus Kültürü de aralarındaki benzerlikler sebebi ile Okunev Kültürü ile ilişkili görülmüştür. Ob havalisinde MÖ 2. bin yılın ilk yarısının sonuna kadar bölgede görülen Samus Kültürü bölgeye batıdan sızan Andronovo Kültürü tarafından sonlandırılmış, Tom havalisine çekilen Samus Kültürü'nün son temsilcileri de bu sahada tarihten silinmişlerdir.[14]

Okunev Kültürü'nün ardından, çok geniş bir sahaya yayılmış olan ve en erken bakiyelerine Ural-Kazakistan bozkırlarında tesadüf edilen Andronovo Kültürü Dönemi (MÖ 2150-1200/800) yaşanmıştır. Andronovo Kültürü'nü ise Karasuk ve Tagar Kültürleri ve onlarla ilişkilendirilen ve sanatta hayvan üslubunun ortaya çıktığı İskit-Sarmatlar Dönemi ve Hun Dönemi takip etmiştir.

Neolitik Çağ ile birlikte Orta Asya topraklarında başta avcılık-toplayıcılık ekonomisine bağlı yaşamlarını sürdüren topluluklar Holosen'le birlikte şartlara uyum sağladıktan sonra, zamanla ilkel tarım kültürünü geliştirmiş ve Afanasyevo Dönemi ile de hayvanların evcilleştirilmesini başarmışlardır. Andronovo Kültürü ile birlikte hayvancılık oldukça ileri bir safhaya gelmiş ve tarımın yapıldığı

---

[12] L.P. Kızlasov, "Afanevskaya Epoha v İstorii Hakasii", *Vestnik Moskovskogo Universiteta*, No:2, Moskva, 1971, s. 66. Altay-Sayan bölgesinde görülen Afanasyevo Kültürü'nün bölgedeki Neolitik Dönem yerel kültür ile örtüşmediği ve Evropoid ırk tipindeki bu toplumun da kurgan kültürünün ortaya çıktığı İdil-Ural bölgesinden bölgeye geldiği de düşünülmektedir. Bkz. Kazi T. Laypanov-İsmail M. Miziev, *Türk Halklarının Kökeni*, Çev. Hatice Bağcı, Selenge Yay., İstanbul, 2008, s. 54 vd.

[13] Okladnikov, "Tarihin Şafağında İç Asya", s. 118.

[14] *İstoriya Sibiri s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney*, C. I, Edit. A.P. Okladnikov, s. 166.

ANDRONOVO KÜLTÜRÜ'NÜN YAYILMA ALANLARI

MÖ IV.-III. bin yıl arasında hayvancılık ve tarım ile uğraşan kabileler batıda Dinyester ve doğuda Emba ırmakları arasında kurgan kültürünü vücuda getirmişlerdir. Özellikle Ukrayna sahası için en erken Neolitik Dönem'in Dinyeper ve Dinyester arasında MÖ VI. bin yılın ortalarına kadar dayandığını görmekteyiz.[60] Daha çok yumurta tabanlı, son devre doğru çukur tarak bezeme keramiklerin olduğu bu dönemin ardından bakır çağına geçilmekte ve bölgede Tripolye Kültürü yayılmaktadır. Tripolye Kültürü Dönemi ile birlikte boyalı keramik kültürüne geçiş yapıldığı ve antropomorfik heykellerle hayvan tasvirlerine ait heykellerin yapıldığı görülmektedir. Bu kültür dönemi ise MÖ IV. bin yıla dayanmaktadır. Ceyhun Irmağı deltası, Zarafşan Nehri, Karakum Çölü ve Kızılkum Çölü etrafında yerleşik bir hayat yaşamış Neolitik balıkçıların geride bıraktıkları Keltaminar Kültürü bu noktada devreye girmektedir. Keltamimar Kültürü üzerine çalışmaları bulunan Formazov, Tripolye Kültürü de dâhil olmak üzere Yamna Kültürü, Poltavkin Kültürü, Baykal ardı kültürleri ve Andronovo Kültürü'nün Keltaminar Kültürü'nden kaynaklandığını ifade etmiştir.[61] Kurgan kültürü mensubu bu topluluklar, hayvan sayılarının artması sonucunda su ve ot kaynaklarını izleyerek doğuya, batıya, güney ve kuzey yönlerine hareket etmişlerdir. Kurgan kültürü mensupları ölülerinin mezarlarını ve hâkim oldukları bölgeleri unutmamak için çukur dikdörtgen mezarlar kazmışlar, mezarlarını kuru ot, kütük veya keçeler ile kaplamışlar, ölülerini döneme göre farklı pozisyonlarda yatırmışlar, aşı boyası kullanmışlar, mezarlara astragal kemikleri ve keramiklerde yiyecek ve eşyalar bırakarak mezarın üstünü çok fazla yüksek olmayacak seviyede kapatmışlardır.

Kurgan kültürü mensubu üyeleri yüzlerce yıl sürecek göçleri sonucunda Orta Asya'da yayılımlarını sürdürmüşlerdir. Evropoid tipteki bu insanın doğuya doğru yayılımı sonucunda Mongoloid tipte sarı ırk ile karıştığı ve Orta As-

---

[60] D. Ya. Telegin, "Voprosu Kulturno-Hronologiçeskogo Çleneni i Sinhronizatsiya pamyatnikov Heolita", *Arheologiya Ukrainskoy SSR*, T.I, Edit. İ.İ. Artemenko, Kiyev, 1985, s. 113.

[61] A.A. Formazov, "k voprosu o proishojdeniya Andronovskoy Kulturı", *Kratkiye Soobşeniya*, No: XXXIX, Edit. A.D. Udaltsov, Moskva-Leningrad, 1951, s. 3-19.

ya'da etnogenez sürecinin başladığı iddia edilmektedir.[62]

Andronovo Kültürü'nün ilk çıkış noktası konusundaki tartışmalar da arkeologlar arasında uzun yıllar devam etmiştir. Başlarda Andronovo Kültürü ile Afanesyevo Kültürü'nün ortak noktalara sahip olduğunun düşünülmesi ve her iki kültürün de Yenisey havalisinde bulunması sebebiyle Andronovo Kültürü'nün bu bölgeden hatta Altaylardan doğduğu iddia edilmiştir. Bazı ilim adamlarının iddialarına göre ise batıda İdil çevresinde hâkim olan Srubna Kültürü malzemeleri ile Ural sahasında elde edilen Andronovo Kültürü abidelerinin benzer yanları yayılmanın batıdan kaynaklandığının işaretidir. Andronovo Kültürü'nün öncülü olarak kabul edilen Afanasyevo Kültürü, Yenisey Vadisi ve ırmağının kolları etrafında yoğun olarak görülürken ve batıya doğru bir yayılma yokken, Andronovo Kültürü'nün sınırları ise batıdan doğuya doğru yayılmaktadır.[63]

Andronovo arkeolojik buluntuları Yenisey havalisinde, özellikle Sagay ve Amil Irmakları dolaylarında (bu kültür döneminin bölgedeki güney sınırını oluşturmaktadır), Battırgan ve Kal Dağı civarında, Abakan'da, İzıh Sıradağı ve onun aşağı akımlarında, Erbe Irmağı yakınlarındaki Znameki ve Uybat Ulusu civarındaki Okunev kurganlarından batıya doğru yayılarak ilerlemektedir. Açinsk ve Krasnodar'ın güney havalisindeki geniş bozkırlarda, Beloçar ve Çulım Irmağı-Svetlolob'da, Serej Irmağı ve Orak Ulusu yakınlarında da Andronovo Kültürü bakiyeleri yapılan kazılar sonucu elde edilmiştir.[64]

Bölgenin daha batısında 1926 yılında Gryaznov'un yaptığı kazılar sonucunda Urallardaki Andronovo Kültürü sınırları tespit edilmiş ve Ural Irmağı'nın üst kısımları Andronovo Kültürü yayılımının batıdaki son görüldüğü yer olarak kabul edilmiştir.[65] Ural sahasında Andronovo Kültürü'nün daha çok Federov Safhası (MÖ XV.-XIII. yy)

---

[62] Hızlı etnogenez sürecinin ise MÖ VIII.-III. bin yıllarda yaşandığı düşünülmektedir. Bkz. Laypanov-Miziev, *Türk Halklarının Kökeni,* s. 39.

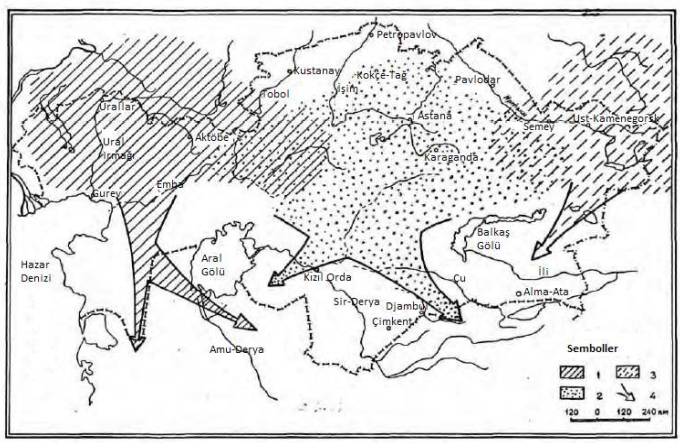
[63] Arkeolog Vadetskaya ise Afanasyevo Kültürü'nün batıdaki kurgan kültüründen doğduğunu iddia etmektedir. Bkz. E.V. Vadetskaya, *Arheologiçeskiye Pamyatniki v Stepyah Srednego Yeniseya,* Leningrad, 1986, s. 22.

[64] Kiselev, *Drevnyaya* İstoriya *Yujnoy Sibiri,* s. 67.

[65] Çernikov, *Vostoçnıy Kazahstan v Epohu Bronzı,* s. 11.

ve bazı yerlerde de Alakul-Federov Safhaları birlikte görülmektedir. Ural sahasında Çelyabinsk, Orta Tobol, Uy ve Uvel bölgesinde Andronovo Kültürü abideleri tespit edilmiştir.[66]

Ural sahasından itibaren Kazakistan sınırlarına yayılan Andronovo Kültürü toplumu bu sahada binlerce abide eser bırakmıştır. Günümüz Kazakistan Cumhuriyeti devleti toprakları 2.724.900 km² olup bu geniş bozkır sahasındaki araştırmaları yürütmek güçleşmektedir.

Harita 1.1: Andronovo Kültürü toplumunun göç haritası. 1-Batı Merkezi 2-Orta 3-Doğu 4-Andronovoların ve onların haleflerinin göç yolu.[67]

Yapılan çalışmalara bağlı olarak, Andronovo Kültürü'ne ait abidelerin keşiflerinin artması, Andronovo Kültürü ve Srubna Kültürü'nün antropolojik ve etnografik delillerle birlikte aynı toplum dairesi içerisine alınmasına sebep olmuştur. Andronovo Kültürü'nün Ön Ural sahasında Erken Srubna Kültürü ve devamı, Ural ötesi sahasında Koptyakov keramiklerinin yayılımı, Federovo Safhası ve Sintaşta Kültürü ile olan ilişkileriyle birlikte göz önünde bulundurularak, en erken Andronovo abidelerinin MÖ 2150 yılları civarında Koptyakov keramikleri yoluyla Ural

[66] E.E. Kuzmina, "Gonçarnoye Proizvodstva u Plemen Andronovskoy Kulturnoy Obşnosti", *Vostoçnıy Turkestan i Srednyaya Aziya,* Editör, B.A, Litvinskiy, Moskva, 1986, s. 156.

[67] K.A. Akişev-G.A. Kuşaev, *Drevnyaya Kultura Sakov i Usuney Dolinı Reki İli,* ANKazSSR, Alma-Ata, 1963, s. 128.

II

ANDRONOVO KÜLTÜRÜ'NÜN ETNİK KÖKENİ VE ERKEN GÖÇERLERLE İLİŞKİSİ

ANDRONOVO KÜLTÜRÜ'NÜN ETNİK KÖKENİ HAKKINDAKI MESELELER

Andronovo Kültürü toplumunun antropolojik kökleri, akrabalıkları ve bu akrabalık ilişkilerinin hangi millette antropolojik olarak devamının izlendiği meseleleri üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlar birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Pek çok tarihçi, etnograf ve antropolog Afanesyevo, Andronovo, Karasuk ve Tagar Kültürü hamillerinin İskitler olduğuna dair hemfikirdir, fakat bu konudaki tartışmalar uzun yıllar sürmüş ve bazı ilim adamları tarafından da Andronovo Kültürü taşıyıcılarının Hint-Avrupalılar oldukları yorumları yapılmıştır. Bu görüşler, antropoloji çalışmaları sonucundaki "Evropoid tip" yorumlarından ve herhangi bir dil verisi olmamasına rağmen Hinduizmin kutsal metinleri olan Veda'dan yola çıkılarak öne sürülen tezlerden kaynaklanmaktadır.

Andronovo Kültürü'nün yayıldığı çok geniş coğrafyada tarih sahnesine ilk çıkışları ve ilk görüldükleri yer, arkeologlar arasında uzun süreler tartışma konusu olmuştur. Özellikle etnografya malzemeleri Andronovo Kültürü'nün diğer kültürlerden Srubna, Keltaminar ve Afanasyevo kültürleri ile karşılaştırmalı olarak yapıldığından araştırmacıları oldukça zora sokmuştur. Erken dönemlerde yapılan kazı sonucu elde edilen buluntuların analiz sonuçlarına göre Andronovo Kültürü'nün erken ve geç dönem ürünlerinin tespit edilmesiyle bu kültürün nerede ortaya çıktığı üzerine fikirler ortaya koyulmuştur. Her yeni buluntu ise bu tarihlendirmede ve Andronovo Kültürü'nün ön ataların kim oldukları sonucunu değiştirmiştir. K.V. Salnıkov, Ural sahasında yaptığı kazılarda Andronovo Kültürü'nün erken ögelerinin bu sahada ortaya çıktığını ve Srubna Kültürü ile yakın ilişkileri olduğunu iddia ederken,[396] İdil çevresinde bulunan Srubna Kültürü mezar özelliklerinin Türkmenistan sahasında bulunanlarla benzer özellikler taşıdıkları da iddia edilmektedir.[397] A.A. Formozov, Ka-

[396] K.V. Salnıkov, "K Voprosu o stadiyah v Pamyatnikah Andronovskoy Kulturı Zauralya", *Pervoe Uralskoe arheologiçeskoe soveşanıye,* Perm, 1948, s. 21-26.

[397] V.M. Masson-V.I. Sarıanıdı, *Central Asia, Turkmenia Before the Achaemenids,* Edit. Glyn Daniel, İng. Çev. Ruth Tringham, London, 1972, s. 147.

zakistan'ın kuzeyinde elde edilen malzemeler ışığında Andronovo Kültürü'nü Keltaminar Kültürü ile ilişkilendirmiştir. Formozov, Andronovo Kültürü'nün kökeni isimli çalışmasında bu topluma ait bakiyelerin Keltaminar Kültürü'ndeki benzerlikleri üzerinde durarak Andronovo Kültürü'nü Keltaminar Kültürü'ne yani MÖ 3. bin yıla yaklaştırmakta, tüm benzerliklere rağmen Andronovo Kültürü'nün kökeni meselesinin sadece yeni arkeolojik verilerle tespit edebileceğini ifade etmektedir.[398]

Kiselev ise, Güney Sibirya'da bulunan Andronovo Kültürü abideleri ve onların Altaylar üzerinden Ob havalisine yayılmasını göz önünde bulundurarak Afanasyevo Kültürü ile akraba oldukları sonucuna varmıştır. Okladnikov, Andronovo insanı tipini Afanasyevo kökenli ve Evropoid tipte olduğunu fakat ondan farklı olarak yüksek sephalic değerde, alın ve yüz yüksek olarak ifade etmiştir.[399] Bernştam da Kiselev ile aynı fikirde olup Andronovo Kültürü'nün Afanasyevo Kültürü'nün ardından spontane biçimde ataerkil aile yapısı gösteren ve hayvancılık ekonomisini ortaya çıkararak bu kültürün Yenisey ve Ural sahasında yayıldığını ortaya koymuştur.[400]

Andronovo ahalisinin karakteristik özellikleri bu kültürün hangi millete ait olduğunu ortaya çıkarması bakımından mühimdir. Yapılan çalışmalardan en dikkat çekici olanı Sibirya paleoantropolojisi üzerine çalışan G.F. Debets'in tespitleri olmuştur. Debets, öncelikle yaptığı çalışmalarla Andronovo Kültürü taşıyıcılarının atalarının Afanasyevo Kültürü milletinin olduğunu belirtmiş ve bu iki akraba topluluğun ilerleyen dönemlerde Karasuk ve Tagar kültürlerine kadar dayandığını ifade etmiştir. Debets çalışmasında şu yargıya varmaktadır: "Afanasyevo

---

[398] Formazov, "K Voprosu a Proishojdeniyi Andronovskoy Kulturı", s. 7.

[399] A.P. Okladnikov, *Ancient Population of Siberia and* İts *Cultures,* Massachusetts, 1959, s. 24. Okladnikov aynı zamanda Afanasyevo insanının kökenini maddi kültür unsurları arasında yer alan Corbicula Fluminalis su kabuğunun Aral Gölü menşeli olması, çanak çömlek geleneğindeki Keltaminar Kültürü izleri, katakomb mezar geleneğinin korunması bakımından İdil-Ural hattına yerleştirmektedir. Bkz. Okladnikov, *a.g.e.*, s. 23.

[400] A.N. Bernştam, "İstoriya Kırgız i Kırgızistana sı Drevneyşih Vremen do Mongolskogo Zavoevaniya", İzbrannıe *Trudı po Arheologii i* İstorii *Kırgızov i Kırgızistana,* Edit. K. Taşbaeva-L. Bedutova, Aybek, 1998, s. 155-318. https://web.archive.org/web/20020707094003/http://siteistok.host.net.kg/bernshtam.htm Erişim tarihi: 10.03.2020

yerleşikleri, en azından bilinen kısmı Yenisey bölgesi ve yine batıdan (Baraba, Altay?) göçle yayılanlar esasında Andronovo Kültürü'nün taşıyıcılarıdır." Bunlar Debest'in "SSCB Paleoantropolojisi" adlı doktora tezinde ileri sürdükleri fikirlerdir.[401] Yine Debets, Andronovo tipi hakkında "Özellikle kafatasında Afanesyevo karakteristik özellikler mevcuttur. Fakat yüz daha geniş, göz evi daha düşük ve kafatası kısa-geniş ve işaretler daha çok mezosefaldir. Bu özellikler Andronovo kafatası tipini daha karakteristik yapmaktadır ve üst paleolit ırklarıyla ilgili olarak Avrupa ve Asya kronolojik tipinden kolayca ayırt ediliyor" tespitinde bulunmaktadır.[402] Kafesoğlu bu tipi genel olarak Rus arkeologların verdiği bilgilere dayanarak "koyu renkli saç, hafif esmere çalan (buğday) beyaz ten, brakisefal kafa, orta boy (ortalama 1,67), uzunca-beyzi yüz (oval), hafif çekik fakat mongoloid olmayan badem göz şeklindedir" diye tasvir etmektedir.[403]

Türk tarihi üzerine tutarlı tespitleri ile tanınan László Rásonyi, Türklerin üç büyük ırk ailesi (Europid, Mongolid ve Negrid) içinde Europid ırkına bağlı bulunduğunu ve bu grubun da coğrafyaya göre kendi içerisinde dağılımı olduğunu, Orta Asya içlerine kadar uzanan bölümde esmer *alpin*, *dinarid* ve *turanid* ırkların, güney bölümde ise siyah saçlı, koyu esmer tenli ve kara gözlü *mediterran*, *taurid* ve *indid* ırkların bulunduğunu ifade etmektedir.[404] Turanid ırk tipinin özelliklerini ve diğer ırklarla farklı yönlerini geniş olarak tasvir eden Rásonyi; eski Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Uygurlar, Macarlar, Peçenekler, Kumanlar ve Tatarların turanid ırk mensubu olduğunu ve bu ırka dâhil toplulukların Sibirya'nın güney bölümünde Türkistan'da,

---

[401] G.F. Debets, "Rasovye Tip ı Naseleniya Minusinskogo Kraya vı Epohu Rodovogo Stroy (kı voprosu a migratsiyah v doklassovom obşestve)", *Antropoliçeskiy Jurnal,* 1932, s. 26-48.

[402] Debets, *a.g.m.,* s. 28.

[403] Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü,* s. 47, dpt.: 24.

[404] László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara, 1996, s. 7. Hint Avrupa tezi ve Ari Irk teorisine karşı olarak Abduhalık Aytbayev de Aslen Orta Asya'da ikamet eden Türklerin ırkını "Turan Irkı", "Amuderya-Sırderya aralık ırkı" ve "Asya Irkı" olarak adlandırılan Avrupa ırkına menzup olduklarını ve mezkûr ırk alametleri ile de Avrupa ırkından ayrıldıklarını ve Hint Avrupa tezini savunanların burada yanıldıklarını ifade etmektedir. Bkz. Abduhalık Aytbayev, "İlk Orta Asya Sakinlerinin Göç Süreçleri", *Türkler*, C. I, Edit. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara, 2002, s. 668.

Kazak bozkırlarında, Altay'da, Pamir yaylasında, Güney Rusya'da, Dobruca'da, Anadolu'da,[405] Bulgaristan'da hatta Avusturya'da yaşadıklarını ifade etmektedir.[406]

Bahaeddin Ögel, Andronovo insanın MÖ 1700'den itibaren Altaylar ve Tanrı Dağlarında görüldüğünü ve Hun devri ile Göktürklere kadar varlıklarını devam ettirerek Türk ırkının bir prototipi olduğu görüşündedir.[407]

Orta Asya'da milattan önceki yüzyıllarda Türk anayurdu tespiti üzerine yapılan çalışmalar Türklerin MÖ 2000'lerden önceki durumlarına ait kesin neticeler vermemekle birlikte, başta Kiselev ve Çernikov'un yaptığı arkeolojik araştırmalar Afanesyevo ve Andronovo Kültürü temsilcilerinin dolikosefal mongoloidlerden ve dolikosefal "Akdeniz Tip"lerden farklı olarak "brakisefal savaşçı beyaz ırk" Türk soyu prototipi olduğu şeklinde belirtmektedir.[408]

Çernikov; Kazakistan sahasındaki Ust Narım ve Kanay'daki mezarlıklardaki definler üzerinde yapılan antropolojik çalışmalara göre Andronovo insan tipini günümüz Güney Sibirya Kazak, Kırgız ve Altay insanı tipinde oldu-

---

[405] Afet İnan, Türkiye'de tasnifi yapılan 10 bölgedeki 64.000 kişi üzerinde yapılan tetkiler sonucunda umumiyetle brakisefal tipin görüldüğünü, aralarında dinarik tipler bulunsa da Türkiye'deki Türk milletinin Homo-Alpinus adıyla anılan "beyaz ırka" mensup olduğunu ifade etmektedir. Bkz, Afet İnan, "Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri", *BELLETEN*, C. IV, Sayı:13, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 51.

[406] Rásonyı, *Tarihte Türklük*, s. 9. Ginzburg, Güney Kazakistan'da farklı bölgeler ve farklı dönemlere ait mezarlarda antropolojik malzemelerde yaptığı analizlerde Arısi yakınlarındaki Şignak-Say'daki VI-VII. yy erken Türk (Kengeres) mezarlarındaki yetişkin erkeğin Evropoid Andronovo tipinde, kadının ise Andronovoya yakın brakisefal tipte olduğunu ifade etmiştir. Bkz. V.V. Ginzburg, "Materialı k Antropologii Drevnego Naseleniya Yujnogo Kazahstana", *SA XXI*, Edit. A. Ya. Bryusov, s. 384. Ayrıca bkz. V.P. Alekseyev-İ.İ. Gohman, *Antropologiya Aziatskoy Yacti* SSSR, Edit. G.L. Hit, Moskva, 1984, s. 164. Bahaeddin Ögel'in "Oğuz Tipi" olarak adlandırdığı bu tip örneklerine Uygur Fresklerinin bulunduğu Sarıg'da, MS XII-XIII yy'a ait Çu ve Talas boylarındaki mezarlarda ve Karahanlılara ait mezarlarda da tesadüf edilmiştir. Bkz. Bahaeddin Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 129. O. İsmagulov da Kazakistan ahalisi üzerine yaptığı antropoloji çalışmasında VI-XI. yy Türk mezarlarından elde ettiği verilere göre Türklerin Evropoid tipte olduğunu fakat mongoloid karışımın olduğunu ifade etmiş, Türk mezarlarından alınan 16 kafatasının Andronovo tipinde, 6 kafatasının ise Mongoloid özellikte olduğunu belirtmiştir. Bkz O. İsmagulov, *Naseleniya Kazahstana ot Epohi Bronzı do Sovremennosti*, s. 65.

[407] Bahaeddin Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 7.

[408] Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü,* s. 49.

Fotoğraf 9: Sankt-Petersburg Ermitaj Müzesinde sergilenen Andronovo Kültürü Dönemi tunç küpeler (Elvin Yıldırım Arşivi).

Fotoğraf 10: Soldaki ahşaptan yapılmış ve altı kırılmış vaziyetteki mutfak eşyası Yenisey Havzası'ndaki kazı çalışmalarında A. Askarov tarafından Pristan I Andronovo mezarından elde edilmiş olup Sankt-Petersburg Ermitaj müzesinde sergilenmektedir.[712] Ssağda bulunan kil çömlek ise Doğu Türkistan Altaylarındaki çalışmalarda elde edilmişlerdir (Doğu Türkistan Altay Müzesi Elvin Yıldırım Arşivi) ve farklı malzemeden yapılmış iki ürün üzerindeki süslemeler ise neredeyse aynıdır.

[712] M.P. Gryaznov, "Rabotı Krasnoyarskoy Ekspeditsii", *KS 100, Edit. T.S. Passek, Moskva, 1965, s. 67.*

Fotoğraf 11: S.V. Kiselev tarafından Abakan'da erken Andronovo kurganı 4 no'lu mezarda keşfedilen kemikten insan tasviri plakalar (Hakasya Cumhuriyeti Abakan Tarih Müzesi, Elvin Yıldırım Arşivi).

Fotoğraf 12: Kazakistan'ın Karaganda bölgesinde keşfedilen Kızılkol Kurgan 1 güney görünümü ve mezar içi (A.İ. Kukuşkin, "Mogilnik Kızılkol. Kurgan 1", Drevniy Turgay i Velikaya Step: Çast i Tseloe, Kustanay-Almatı, 2015, s. 404.)

Fotoğraf 13: Kazakistan'ın Karaganda bölgesinde keşfedilen Kızılkol Kurgan 1, 4. no'lu ve merkezi 8 ve 9 no'lu mezarların görünümü (A.İ. Kukuşkin, "Mogilnik Kızılkol. Kurgan 1", Drevniy Turgay i Velikaya Step: Çast i Tseloe, Kustanay-Almatı, 2015, s. 404).

KAYNAKLAR

Abdokimov, Abdijapar, *İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Vremen do Naşih Dney)*, Kabinet, Almatı 1994.

Abdulganeyev, M.T., "Kulturno-Hronologiçeski Kompleksı Gorodişa Elbanka", *Drevnosti Altaya*, Edit. V.İ. Soyenov, No:6, Gorno-Altay 2001, s. 80-88.

Abetekov, A. "Pogrebeniya Epohi Bronzı Mogilnika Tegirmen-Say", *KS 93*, Edit. T.S. Passek, Moskva 1963, s. 93-96.

Ageeva E.İ.-Patseviç, G.İ., *İz İstorii Osedlıh Poselenii i Gorodov Yujnogo Kazahstana*, Trudı İİAE, Alma-Ata 1958.

Akişev, K.A., *Epoha Bronzı Sentrolnogo Kazahstana*, Avtoreferat, Leningrad 1953.

Akişev, K.A.-Kuşaev, G.A., *Drevnyaya Kultura Sakov i Usuney Dolını Reki İli*, ANKazSSR, Alma-Ata 1963.

Akişev, K.A., *Saki Aziatskie i Skifi Evropeiskie/ Arheologiçeskie* İsledovaniya *v Kazahstana*, Astana 1973.

Akişev K.A.-Baypakov, K.M., *Voprosu Arheologii Kazahstana*, Alma-Ata 1979.

Aksoy, Mustafa, "Tarihi Kültürel Süreç İçinde Dil-Kimlik ve Türk Damgaları", *Türk Yurdu*, Sayı: 288., Ağustos 2011, s. 133-140.

Aksoy, Mustafa, *Tarihin Sessiz Dili Tamgalar*, Yeni Ufuklar Derneği Yay. İstanbul 2014.

Alayeva, İ.P., "Kolodtsı Poselenii Bronzovogo Veka Urala-Kazahstanskogo Regiona", *Severnaya Evraziya v Epohu Bronzı: Prostranstvo, Vremya, Kultura*, Edit. Y.F. Kuryişin, İzdatelstva Altayskogo Universitete, Barnaul 2002, s. 5-16.

Alekseyev, V.P.-Gohman, İ.İ., *Antropologiya Aziatskoy Yacti SSSR*, Edit. G.L. Hit, Moskva, 1984.

Ali Şir Nevai, *Muhakemetül Lugateyn* (İki Dilin Muhakemesi), Haz. F. Sema Barutçu Özönder, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 1996.

Andronovskaya Kultura, Edit. B.A. Rıbakova, Arheologiya SSSR, C. 1, Moskva-Leningrad 1966.

Arheologiya Ukrainskoy SSR, Edit. İ.İ. Artemenko, Kiev 1985.

Aristov, N.A., *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul 2014.

Arslanova, F.H., "Pamyatniki Andronovskoy Kulturı İz Vostoçno-Kazahstanskoy Oblasti", *SA*, No:4, Edit. A.V. Artsihovskii, Moskva 1973, s. 160-169.

Askarov, A., "Poseleniye Zaman-Baba", *KS 93*, Edit. T.S. Passek, Moskva 1963, s. 86-93.

Askarov, A., "Mogilnik Epohi Bronzı v Muminabad", *KS 122*, Edit. İ.T. Kuriglikova, Moskva 1970, s. 64-67.

Askarov, A., "Ariyskaya Problema: Novıy Podhodı i Vzglayadı", *İstoriya Uzbekistana v Arheologiçeskih Pismennıh İstoçnikah*, Edit. A.A. Anarbayev, Taşkent 2005, s. 81-91.

Aşık, Alpaslan, *Kırgızistan'daki Kazı Bölgeleri ve Bu Kazıların Değerlendirilmesi*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek 2006.

Avanesov, N.A., "Novıyı Materialı Epohı Bronzı Zarafşanskoy Dolını", *Arheologiçeskie İsledovaniya v Uzbekistana 2001 g.*, Edit. T.Ş. Şirinov, Taşkent 2002.

Atayolu, Sabri, "Türk Kırmızısı", *İkinci Türk Tarih Kongresi*, İstanbul 1943.

Aytbayev, A., "İlk Orta Asya Sakinlerinin Göç Süreçleri", *Türkler*, C. I, Edit. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, s. 664-671.

Azbelev, P.P., "Hunnskie Elementı v Taştıkskom Dekore", *İzuçeniya İstoriko-Kulturnogo Naslediya Naradov Yujnoy Sibiri*, Vıp:7, Edit. V.İ. Soenova, Gorno-Altay 2008, s. 66-75.

Bahar, Hasan, "Avrasya'da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü", *Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Yay, Konya 2013, s. 267-283.

Balşoy Etimologiçeskiy Slovar Ruskogo Yazıka, Der. M.V. Kılimova, Moskova 2013.

Balşoy Atlas İstorii i Kulturı Kazahstana, Edit. Abdibek Şarbekoviç Bimediyev-Kanat Uskenbay, Abdi, Astana 2008.

Bartold, V.V., *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay, İstanbul 2010.

Bayat, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sistemi*, C. I, Ötüken Yay. İstanbul 2007.

Baypakov, K.M-Taygambetov, J.K.-Jumaganbetov, T., *Arheologiya Kazahstana*, Respublikanskii İzdatelskii Kabinet, Almatı 1993.

Baypakov, K.M., "İmperia Drevnih Tyurok. Tuyurskiy Mir", *Etnopolitiçeskiy i Literaturna-Hudojestvenniy Jurnal*, No-1-2, Moskva 1999.

Baypakov, K.M.-Maryaşev A.N.-Potapov, C.A.-Goryaçev, A.A., *Petroglifı v Gorah Eşkiolmes*, Edit. İ. N. Tasmagambetova, Almatı 2005.

Baypakov, K.M.-Taymagambetov, J.K., *Arheologiya Kazahstana*, KazNU, Almatı 2006.

Baypakov, K.M.-Kapekova, G.A-Boyakin, D.A.-Maryaşev, A.N., *Sokravişa Drevnego i Srednevekovogo Taraza i Jambılskoy Oblasti*, Edit. K.A. Bozumbayev, Taraz 2011.

Beckwith, C. I., *İpek Yolu İmparatorlukları Bronz Çağı'ndan Günümüze Orta Asya Tarihi*, Çev. Kürşat Yıldırım, Odtü Yay., Ankara 2009.

Bedelbaeva, M.B.-Novojenov, V.A.-Novojenova, N.V., *İzobrazitelnıe Pamyatniki Kazahskogo Melkocopoçnika*, Edit. V.V. Evdokimov, Sarıarkinskii Arheologiçeskii İnstitut, Karagandı 2015.

Begaliyeva, A.S.-Keneşbekova, B.E., *İstoriya Kırgızistana Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks*, Bişkek 2012.

Berezanskaya, S.S.-Gerşkoviç, Ya. A., "Andronovskie Elementı v Srubnoy Kulture na Ukraine", *Bronzovıy Vek Stepnoy Polosı Uralo-İrtişskogo Mejdureçya*, Edit. N. Ya Merpert, Çelyabinsk 1983, s. 100-110.

Bernştam, A.N., "Osnovnıye Etabı İstorii Kulturı Semireçye i Tiyan-Şanya", *SA XI*, Edit. M.İ. Artamanov, Leningrad 1949, s. 337-385.

Bernştam, A.N., *Trudı Semireçenskoy Arheologiçeskoy Ekspeditsii Çuyskaya Dolina*, İzd. Aka. Nauk. SSSR, Moskva-Leningrad 1950.

Bernştam, A.N., *Arheologiçeskie Konturı Tiyan-Şanya i Alaya, İzbrannıe Trudı po Arheologii i İstorii Kırgızov i Kırgızistana,* C. I, Der, K. Taşbayeva, L. Bedutov, Bişkek 1997.

Bernştam, A.N., "İstoriya Kırgız i Kırgızistana sı Drevneyşih Vremen do Mongolskogo Zavoevaniya", *İzbrannıe Trudı*

po Arheologii i İstorii Kırgızov i Kırgızistana, Edit. K. Taşbaeva-L. Bedutova, Aybek, 1998. Erişim tarihi:10.03.2020 https://web.archive.org/web/20020707094003/http://siteistok.host.net.kg/bernshtam.htm

Beysenov A.Z.-Varfolomeev, V.V., *Mogilnik Begazı. Tsentralnıy Kazahstan v Begazı-Dandıbayevskuyu Epohu*, Edit. V.V. Evdeokimov, Almatı 2008.

Bobrov, V.V.-Mihaylov, Yu. İ., "Kompleks Andronovskoy Kulturı Poseleniya ha Beregu Tambarskogo vodohıranilişa", *Problemı Arheologiçeskih Kultur Stepey Evrazii*, Kemerovo 1987.

Bobrov, V.V.-Mihaylov, Yu. İ., *Pamyatniki Andronovskoy Kulturı Ob-Çulımskogo Mejdureçya*, Kemerovo 1989.

Bokovenko, N., "Tagar Kültürü", *Türkler*, C. I, Edit, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Çev, Alesker Aleskerov, Ankara 2002, s. 518-525.

Butaneyev, V.Y.-Hudyakov, Y.S., *İstoriya Yeniseyskih Kırgızov*, Hakaskogo Gosuderstvennogo Universitete im N. F. Katanov, Abakan 2000.

Chavannes, E., *Çin Kaynaklarına göre Batı Türkleri*, 2. Baskı, Çev. Mustafa Koç, Selenge Yay. İstanbul 2013.

Chernykh, Ye. N.-Kuzminih, S.V., *Drevnyaya Metallurgiya Severnoy Evrazii*, Edit. N. Ya. Merpert, Nauka, Moskva 1989.

Clauson, Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London 1972.

Çernetsov, V.N., "Rezultatı Arheologiçeskoy Razvedki v Omskoy Oblastı", *KS XVII*, Edit. A.D. Udatsov, Moskva-Leningrad 1947, s. 79-92.

Çernikov, S.S., "Vostoçno Kazahstanskaya Ekspeditsiya 1950 g.", *KS XLVIII*, Edit. A.D. Udaltsov, Moskva-Leningrad 1952, s. 81-93.

Çernikov, S.S., "Poseleniye Epohi Bronzı v Severnom Kazahstane", *KS 53*, Edit. A.D. Udaltsov, Moskva 1954, s. 29-50.

Çernikov, S.S., "K İzuçeniyu Drevney İstorii Vostoçnogo Kazahstana", *KS 69*, Edit. A.D. Udaltsov, Moskva 1957, s. 12-22.

Çernikov, S.S., *Vostoçnıy Kazahstan v Epohu Bronzı*, İzdatelstva Akademiyi Hauk SSR, Moskva1960.

Çernikov, S.S., "O Termine Rannıe Koçevniki", *KS 80*, Edit. T. S Passek, Moskva 1960, s. 17-22.

Çeşmeli, İbrahim, *İskitler, Hunlar ve Göktürkler'de Din ve Sanat*, Cinius Yay. İstanbul 2017.

Çıvır, L.A., "Sıravnitelnıy Oçerk Tradissiyonnıh Ukraşeniy Uygurov i Sosednih Naradov Tsentralnoy i Srednoy Azi (XIX-naçalo XX)", *Vostoçnıy Turkestan i Sredniyaya Aziya*, Edit., B.A, Litvinskiy, Moskova 1986, s. 211-251.

Çindin, A. Yu. "Otnositelnaya Hronologiya Mogilnikov Epohi Razvitoy Bronzı", *Voprosu Perodizatsii Arheologiçeskih Pamyatnikov Tsentralnogo i Severnogo Kazahstan*, Edit. V.V. Evdokimov, Izd. KarGU, Karaganda 1987, s. 36-43.

Çlenova, N.L., "Pamyatniki Perehodnogo Karasuk-Tagarskogo Vremeni v Minusinskoy Kotlovine", *SA*, No:3, Edit, A.V. Artsihovskii, Moskva 1963, s. 48-67.

Çlenova, N.L., "Osnovı Hronologii Andronovskih Pamyatnikov Federovskogo Tipa", *Bronzovıy Vek Stepnoy Polosı Uralo-İrtişskogo Mejdureçya*, Edit. N. Ya Merpert, Çelyabinsk 1983, s. 22-35

Çoruhlu, Yaşar, "Göktürk Sanatında Dinî Nitelikli Heykeller ve Tasvirler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 2000*, Ankara 2001, s. 95-146.

Çoruhlu, Yaşar, "Eski Türklerde Ölüm", *Cogito*, Sayı: 40., YKY, 2004, s. 244-268.

Çoruhlu, Yaşar, *Erken Devir Türk Sanatı*, Kabalcı Yay. İstanbul 2007.

Çoruhlu, Yaşar, "Arkeolojik Kazı Sonuçlarına Göre Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği", *38. ICANAS 10-15.09.2007 Ankara/Türkiye Bildiriler-Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, C. III, Ankara 2012, s.1051-1069.

Çoruhlu, Yaşar, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, Ötüken Yay, İstanbul 2016.

Debets, G.F., "Rasovye tip i Naseleniya Minusinskogo Kraya v Epohu Rodovogo Stroy (kı voprosu a migratsiyah v doklassovom obşestve)", *Antropoliçeskiy Jurnal*, nu:2 1932.

Demirkan, Halim, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Yer Altı Kaynakları Potansiyeline Yaklaşım", *Türkiye XIII. Madencilik Kongresi*, TMMOB, İstanbul 1993, s.

Devlet, M.A., "k Voprosu o Tagaro-Taştıkskih Vzaimootnoşeni-

yah", *SA*, No:4, Edit. A.V. Artsihovskii, Moskva 1961, s. 78-88.

Devlet, M.A., *Rock Engravings İn The Middle Yenisei Basin*, Nauka, Moskov 1976.

Diyarbekirli, Nejat, "Türk Sanatının Kaynaklarına Doğru", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 113-204.

Donuk, Abdulkadir, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., İstanbul 1992, s. 235-257.

Durmuş, İlhami, "Vusunlar", *Türkler*, C. I, Edit. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, s. 782-788.

Eberhard, W., *Çin'in Şimal Komşuları,* Çev. Nimet Uluğtuğ, İdeal Matbaası, Ankara 1942.

Eberhard, W., *Çin'in Şimal Komşuları,* Çev. Nimet Uluğtuğ, TTK Yay, Ankara 1996.

Eberhard, W., *Çin Simgeleri Sözlüğü*, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yay, İstanbul 2000.

Eberhard, W., "Eski Çin Kültürü ve Türkler", *Türkler*, C. I, Edit. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Çev. İkbal Berk, Ankara 2002, s. 533-539.

Eberhard, W., *Çin Tarihi*, TTK, Ankara2007.

Eliade, M., *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, C. I, Kabalcı Yay, İstanbul 2003.

Epimahov, A.V., "Materialı k İstorii Yovelirnogo Dela (Bronzovıy Vek Yujnogo Zauralya)", *Arheologiya, Etnografiya i Antropologiya Evrazii*, Sayı: 49., 2012, s. 82-87.

Epimahov A.V.-Tairov, A.D., "Andronovskie Drevnosti Bronzovogo Veka Priçelyabinskogo Regiona. Novıe Materialı i Starıe Problemı", *Vestnik Yujno-Uralskogo Gosudarstvennogo Univeristeta*, Cilt. 14, No:4, 2014, s. 29-34.

Epimahov, A.V., "K Voprosu o Radiouglerodnoy Argumentatsii Ranney Datirovki Alakulskih Drevnostey", *Vestnik Arheologii, Antropologii i Etnografii*, No:3 (34),(2016), s. 60-65.

Ergun, Pervin, *Sibirya Türklerinin Destanlarında İyeler*, Kömen Yay., Konya 2019.

Ermolaeva, A.S., *Pamyatniki Predgornoy Zonı Kazahskogo Altaya*, Edit. Z. Samaşev, Almatı 2012.

Esin, Emel, İsl*amiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş (Türk Kültürü El Kitabı, II, Cild I/b'den Ayrı basım)*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978.

Esin, Emel, "İç Asya'da Milattan Önceki Bin Yılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler", *Türkler*, C. I, Edit. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, s. 494-517.

Esin, Emel, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalcı Yay., İstanbul 2006.

Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, Çev. Abdulvahap Kara, Selenge Yay. İstanbul 2007.

Evdokimov, V.V.-Varfolomeev, V.V., *Epoha Bronzı Tsentralnogo i Severnogo Kazahstana*, Edit. V.G. Loman, Karaganda 2002.

Evtyuhova, L.A., "Arheologiçeskiye Pamyatniki Yeniseyskih Kırgızov", *KS XVII*, Edit. A.D. Udaltsov, Moskva-Leningrad 1947, s. 158-161.

Fedoruk, O.A., "Sovmestnıe Zahoreneniya v Pogrebalnom Obryade Andronovskoy Kulturı Altaya", *Novıyı Materialı i Metodı Arheologiçeskogo İssledovaniya, Materialı II Mejdunarodnoy Konferantsii Molodnıh Uçenıh*, 19-21 Mart 2013, g. Edit. V.E. Rodinkova, Moskva 2013, s. 66-67.

Formazov, A.A., "K Voprosu a Proishojdeniyi Andronovskoy Kulturı", *KS XXXIX*, Edit. A.D. Udaltsov, Moskva-Leningrad 1951, s. 3-19.

Gamburg, B.Z-Gorbunova, N.G., "Mogilnik Epohi Bronzı v Ferganskoy Doline", *KS 63*, Edit. A.D. Udaltsov, Moskva 1956, s. 85-94.

Ganiyeva, A.S., "Problemı Proishojdeniya Sakskoy Arheologiçeskoy Kulturı", *İzvestiya Nan RK, Seriya Otşestvennıh Nauk*, No:1, Edit. S. Toraygırova, 2008, s. 61-66.

Ginzburg, V.V., "Materialı k Antropologii Drevnego Naseleniya Yujnogo Kazahstana", *SA XXI*, Edit. A. Ya Bryusov, Moskva-Leningrad 1954, s. 379-397.

Ginzburg, V.V.-Zalkind, N.G., "Materialı k Kranologii Kazakov (v svyazi c voprosami etnogeneza)", *Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii*, T. 16, Edit. L.L. Viktorova, Akademi Nauk SSR, Moskva-Leningrad 1955, s. 431-461.

Ginzburg, V.V.-Trafimova, T.A., *Paleoantropologiya Sredney Azii*, Akademia Nauk SSR, Moskova 1972.

Goryaçev, A.A., "O Pogrebalnom Obryade Pozdney i Finalnoy Bronzı v Pamyatnikah Kulsayskogo Tipa Gornoy Zonı Semireçye", *Sibirskii Sbornik I, Pogrebalnıy Obryad Naradov Sibiri i Sopredelnıh Territorii, Kniga 1*, Edit. L.P. Pavlinskaya, Sankt-Peterburg 2009, s. 138-145.

Goryaçev, A.A. "Arheologiçeskii Kompleks Turgen. Evolutsiya Drevnih Kultur", *Kazahstana v Epohu Nizavisimosti:* İtogi, *Perspektivı*, C. I, Materialı Mejdunorodnoy Nauçnoy Konferentsii, Posvyşennoy 20-letiyu Nizavisimosti Respubliki Kazahstan i 20-letiyu İnstituta Arheologii im. A.H. Margulan (12-15 Dekabrya 2011 g.), Almatı 2011, s. 256-266.

Grakov, B.N., *İskitler*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul 2002.

Gryaznov, M.P., "Pogrebeniya Bronzovoy Epohi v Zapadnom Kazahstane "Kazaki", *Antropologiçeski Oçerki*, Sayı: 1, Leningrad 1927, s. 172-221.

Gryaznov, M.P.-Şnayder, E., "Drevnye İzvayaniya Minusinskih Stepey", *Materialı Po Etnografii*, Tom. IV, Leningrad 1929, s. 63-93.

Gryaznov, M.P., *Drevnye Kulturı Altaya*, Novosibirsk 1930.

Gryaznov, M.P., "Minusinskie Kamennıe Babı v Svyazı c Nikotorımi Novımi Materialami", *SA XII*, Edit. M.İ. Artamanov, Moskva-Leningrad 1950, s. 128-157.

Gryaznov, M.P, *Pervıy Pazırıkskiy Kurgan*, İzdatelstva Gosudarstvennogo Ermitaja, Leningrad 1950.

Gryaznov, M.P., "Pamyatniki Karasukskogo Etapa v Tsentralnom Kazahstana", *SA XVI*, Edit, M.İ. Artamanov, Moskova 1952, s. 129-163.

Gryaznov, M.P., "K Voprosu o Kulturah Epohi Pozdney Bronzı v Sibiri", *KS 64*, Edit. A.D. Udaltsov, Moskva 1956, s. 27-43.

Gryaznov, M.P., "Pisanitsa Epohi Bronzı iz d. Znamenki v Hakassii", *KS 80*, Edit A.D. Udaltsov, Moskva 1960, s. 85-90.

Gryaznov, M.P., "Rabotı Krasnoyarskoy Ekspeditsii", *KS 100*, Edit. T.S. Passek, Moskva, 1965, s. 62-72.

Gruşin, S.P., "Keramiçeskiy Kompleks Epohi Ranney Bronzı s

Poseleniya Borovoe III", *Drevniye Poseleniya Altay*, Edit. A.L. Kungurov, İzdatelstvo Altayskogo Gosuderstvenno Universitete, Barnaul 1998, s. 61-71.

Gruşin, S.P.-Leontiev, D.S., "Andronovskii Keramiçeskii Kompleks s Poseleniya Firsova XV v Verhnem PriObe", *İzvestiya Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, No:4, Barnaul 2014, s. 74-81.

Gumilev, L.N., *Hunlar*, Çev., Ahsen Batur, Selenge Yay, İstanbul 2005.

Gumilev, L.N., *Avrasyadan Makaleler 1*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay, İstanbul 2006.

Gülensoy, Tuncer, *Orhun'dan Anadoluya Türk Damgaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay, İstanbul 1989.

Haumbayev, S.U., "Hronologiya Drevnih Rudnikov Tsentralnogo Kazahstana, *Voprosu Perodizatsii Arheologiçeskih Pamyatnikov Tsentralnogo i Severnogo Kazahstan*, Edit. V.V. Evdokimov, İzd. KarGU, Karaganda 1987, s. 109-114.

Helfen, O.M., "The TingLing", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Sayı: 4, No.1, Cambridge, 1939, s. 77-86.

Heredotos, *Herodot Tarihi*, Çev., Müntekim Ökmen, İş Yay, İstanbul 2004.

Hlobıstina, M.D., "Yarusnıe Pogrebeniya Evraziiskoy Stepi v Bronzovom Veke", *KS 169*, Edit. İ.T. Kruglikova, Moskva 1982, s. 13-21.

Hoppál, M., *Şamanlar ve Semboller Kaya Resmi ve Gösterge Bilim*, Çev. Fatih Sel, YKY, İstanbul 2016.

*Hudûd al-*Âlam *'The Regions Of The World*, Çev. ve Açık. V. Minorsky, London 1937.

Hudyakov, Y.S.-Belinskaya, K.B., "Kope Kak Orujie, Simbol Vlasti i Voennoy Organizatsii u Drevnih Nomadov Evraziiskiy Stepey", *Andronovskiy Mir*, Edit. N. P. Matveevoy. Tümen 2010.

İbekeyeva, Saule, *Göktürk Devri Kazakistan Kaya Resimleri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

İbn *Fazlan Seyahatnamesi*, Çev. Ramazan Şeşen, Bedir Yay, İstanbul 1995.

İbrayeva, K., *Kazahskiy Ornament: Problemı i İstoriya İzuçeniya*, Almatı 1994.

İnan, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.

İnan, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, Cilt I, TTK, Ankara 1998.

İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK, Ankara 2015.

İnan, Afet, "Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri", *BELLETEN*, C. IV, Sayı: 13, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1940, s. 39-51.

İsakov, A.İ.-Potemkina, T.M., "Mogilnik Plemen Epohi Bronzı v Tadjikistane", *SA*, No:1, Edit. S.A. Pletneva, Moskva 1989, s. 145-167.

İsmagulov, O., *Naseleniya Kazahstana ot Epohi Bronzı do Sovremennosti*, Edit. V.P. Alekseev, Akademiya Nauk, KazSSR, Alma-Ata 1970.

İstoriya Naradov Uzbekistana, Edit. S.P. Tolstova, AN UzSSR, Taşkent 1950.

İstoriya Sibiri s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney, C. I, Edit. A.P. Okladnikov, İzdatelstvo Nauka, Leningrad 1968.

İstoriya Sibiri s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney, (1968), C. 5, Edit. A.P. Okladnikov, İzdatelstva Nauka, Leningrad.

İstoriya Kazahskoy SSR (S Drevneyşih Vremen do Naşih Dney), C. I, Edit. S.B. Bayşev vd. Nauka KazSSR, C. I, Alma-Ata 1977.

*İstoriya Kazahstana (*İstoriya *Kazahskoy SSR s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney İzdanie 1943 g.)*, 3. Baskı, Edit. İ. Dimitrova, Fond Bolothana Tayjan, Almatı 2011.

İstoriya Kırgızskoy SSR, C. I, Edit. V.M. Ploskih-M.B. Djamgerçinov-O.K. Karaev, Frunze 1984.

İtina, M.A., "Pervobıtnaya Keramika Horezma", *Keramika Horezma*, Edit. S.P. Tolstov-M.G. Borobevoy, Moskva 1959, s. 5-63.

İtina, M.A., "İz İstorii Naseleniya Stepnoy Polosı Sredneaziatskogo Mejdureçya v Epohu Bronzı", *KS 122*, Edit. İ.T. Kuruglikova, Moskva 1970, s. 49-54.

İtina, M.A., *İstoriya Stepnıh Plemen Yujnogo PriAralya*, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1977.

İtina, M.A-Yblonskii, L.T., *Mavzoley Severnogo Tagisken Pozdnii*

Bronzovıy vek Nijney Sırdarı, Edit. T. M. Şvetsova, Vostoçnaya Literatura, Moskva 2001.

İvanov, S.S., "Novıy Nahodki Ornamentirovannıh Visloobuşnıh Toporov Epohi Bronzı iz Kırgızistana", *Teoriya i Praktika Arheologiçeskih İssledovaniya*, Edit. V.V. Gorbunov, Barnaul 2014, s. 91-101.

İvanov, S.V., *Ornament Naradov Sibiri kak İstoriçeskiy İstoçnik*, İzdatelstva Akademii Nauk, Leningrad 1963.

Kadırbayev, M.K., "Mogilnik Sangru II", *Novıy Materialı po Arheologii i Etnografii Kazahstana*, C. 12, İzdatelstva Akademii Nauk Kazahskoy SSR, Alma-Ata 1961, s. 48-61.

Kadırbayev, M.K.-Maryeşev, A.N., *Naskalnıe İzobrajeniya Hrebta Karatau*, AnKazSSR, Alma-Ata1977.

Kadırbayev, M.K., "Şestiletnie Rabotı na Atasu", *Bronzovıy Vek Stepnoy Polosı Uralo-İrtişskogo Mejdureçya*, Edit. N. Ya. Merpert, Çelyabinsk 1983, s. 134-143.

Kaipakar, K., "Eski Dönemde Kazakistan", *Kazakistan Tarihi Makaleler*, TTK, Ankara 2007.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay, İstanbul 2004.

Kalafat, Yaşar, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara 1996.

Kalieva, S.S.-Logvin, V.N., "Raskopki Mogilnika Urkaş 7", *Drevniy Turgay i Velikaya Step: Çast i Tseloe*, Kustanay-Almatı 2015, s. 145-155.

Kalieva, S.S.-Kolbina, A.V.-Logvin, V.N., *Nekropol Epohi Bronzı Djangildı 5*, Kostanay 2016.

Kalkan, Mustafa, *Kırgızlar ve Kazaklar*, Selenge Yay, İstanbul 2006.

Karabaspakov, K.M., "k voprosu o kulturnoy prinadlejnosti pamyatnikov epohi pozdney bronzı severo-vostoçnogo semireçya i ih svyaz c pamyatnikami Tsentralnogo kazahstana", *Voprosu Perodizatsii Arheologiçeskih Pamyatnikov Sentralnogo i Severnogo Kazahstan*, Edit. V.V. Evdokimov, İzd. KarGU, Karaganda 1987, s. 90-100.

Kızlasov, İ.L., *Pratuyurkskiye Jilişa*, Moskva-Samara 2005.

Kızlasov, İ.L., *Aktualniye Problemı Arheologii Urala i Povoljya*, Samara 2008.

Kızlasov, L.P., "Andronovskie Antropomorfnıe Figurki iz Sredney Azii", *KS 63*, Edit. A.D. Udaltsov, Moskva 1956, s. 14-22.

Kızlasov, L.P., *Taştıkskaya Epoha*, Moskva 1960.

Kızlasov, L.P., "Afanevskaya Epoha v İstorii Hakasii", *Vestnik Moskovskogo Universiteta*, No:2, Moskova 1971, s. 66-76.

Kızlasov, L.P., "Uyukskii Kurgan Arjan i Vopros o Proishojdenii Sakskoy Kulturı", *SA*, No: 2, Edit. A.V. Artsihovskii, Moskva 1977, s. 69-87.

Kiselev, S.V., *Drevnyaya İstoriya Yujnoy Sibiri*, İzdatelstva Akademii Hauk SSSR, Moskva 1951.

Kiyatkina, T.P., *Materialı k Paleoantropologii Tadjikistana*, Duşanbe 1976.

Koca, Salim, "Türklerin Göçleri ve Yayılmaları", *Türkler*, C. I, Edit. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, s. 651-663.

Kojomberdiyev, İ.-Galoçkin, N.G., "Pamyatniki Epohı Bronzu v Doline Ketmen Tuyube", *Uspehi Sredneaziatskoy Arheologiyi*, C.I, Edit. A. Abitekov, Leningrad 1972, s. 39-41.

Kojomberdiyev İ.-Kuzmina, E.E., "Şamşinskii Klad Epohi Pozdney Bronzı v Kırgızii", *SA*, No:4, Edit. B.A. Rıbakov, Moskva 1980, s. 140-154.

Komarov, M.N., "Pogrebeniya Okuneva Ulusa", *SA IX*, Edit. B. D. Grekov, Moskva-Leningrad 1947, s. 47-61.

Komarov, M.N., "Pamyatniki Andronovskoy Kulturı Bliz Ulusa Orak, Epoha Bronzı i Rannego Jeleza Sibiri i Sredney Azii", *Arheologiçeskii Sbornik*, C. 3, Edit. M.İ. Artamanov, Leningrad 1961, s. 32-74.

Koppers, W., "Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığında İlk Türklük ve İlk İndo-Germenlik", *Türkler*, C. I, Edit. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek, Salim Koca, C. I, Ankara 2002, s. 316-334.

Korenyako, V.A., "O Sotsiologiçeskoy İnterpretatsii Pamyatnikov Bronzovogo Veka (Pogrebeniya Dandıbay-Begazinskogo Tipa), *SA*, No:2, Ed. S.A. Pletneva, Moskva 1990, s. 28-41.

Kosarev, M.F., "Androindnıe Kulturı Zauralya i Zapadnoy Sibiri", *Bronzovıy Vek Stepnoy Polosı Uralo-İrtişskogo Mejdureçya*,

Edit. N. Ya Merpert-G.B Zdanoviç, Çelyabinsk 1983, s. 3-8.

Kovtun, İ.V., "Nonfigürativnost Andronovskova İskustva: İdei, Fakty, İnterpretatsii", *İzvestiya Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, S.4, 2008, s. 95-100.

Krivtsov-Grakov, O.A., "Alekseyevskoe Poselenie i Mogilnik", *Trudı Gosudarstvennogo Muzeya*, Sayı: XVIII, 1948, s. 59-172.

Krivtsov-Grakov, O.A., Sadçikovskoe Poseleniye (Raskopki 1948 g.), *Materialı i İssledovaniya po Arheologii SSSR*, No:21, Moskva 1951, s. 152-181.

Kubarev, G.V., *Kultura Drevnih Tyurok Altaya Po Materialam Pogrebalnıh Pamyatnikov*, Edit., E.I. Derevyanko, Novosibirsk 2005.

Kubarev, V.D., *Pamyatniki Karakolskoy Kulturı Altaya*, Novosibirsk 2009.

Kukuşkin, İ.A., "İseldovaniya na Mogilnike Epohu Bronzı Jilandı 4", *Drevnosti Sibiri i Tsentralnoy Azii*, No: 7 (19), Gorno-Altaysk 2014, s. 70-85.

Kukuşkin, A.İ., "Mogilnik Kızılkol. Kurgan 1", *Drevnii Turgay i Velikaya Step: Çast i Tseloe*, Kustanay-Almatı 2015, s. 392-406.

Kukuşkin, A.İ.-Dmitriev, E.A., "Arheologiçeskie İssledovaniya na Mogilnike Şaymerden 2", *Drevniy Turgay i Velikaya Step: Çast i Tseloe*, Kustanay-Almatı 2015, s. 497-508.

Kultura Drevnih Plemen Priuralya i Zapadnoy Sibiri, Akademi Nauk SSR, No: 58, Edit. N. Ya Merpert, Moskva 1958.

Kumyukov, V.İ., "İzobrajenia Kolesnits v Petroglifah Andronovskih Plemen Kazahstana", *Orazbayevskie Çtenia*, 9 April 2009, Almatı 2010, s. 90-95.

Kungurov, A.L., "Mnogosloynoe Poseleniya Ust-Vasiha 2 na Verhnem Çumışe", *Drevnye Poseleniya Altay*, Edit. A.L. Kungurov, İzdatelstvo Altayskogo Gosuderstvenno Universitete, Barnaul 1998, s. 39-54.

Kupriyanova, E.V.-Zdanoviç, D.G., *Drevnosti Lesostepnogo Zauralya: Mogilnik Stepnoe VII*, Arkaim, Çelyabinsk 2015.

Kuryuşin, Yu. F.-Şulga, P.İ., "Andronovskoe Pogrebeniye na reke Çarış", *İzvestiya Altayskogo Gosniverstita*, No:2, Barnaul 1996, s. 33-38.

Kuryuşin, Yu. F-Şulga, Pİ.-Gruşin, S.P., "Sluçaynıe Nahodki Bronzovıh Predmetov v Severno-Zapadnıh Pregoryah Altaya", *Altay v Sisteme Metallurgiçeskih Provintsii Bronzovogo Veka*, Edit. S.P. Gruşin, Barnaul 2006, s. 45-53.

Kuryuşin, Yu. F.-Papin, D.V., "Osnovnıe Problemı i Perspektivı İzuçeniya Andronovskoy Kulturı Altaya", *Mejdistsiplinarnoe İzuçeniya Arheologii Zapadnoy Sibiri i Altaya*, Edit. A.P. Derevyanko, Barnaul 2016, s. 22-24.

Kuşaev, G.A., "Rannıe Pogrebeniya Alakulskoy Vpadını", *Novoe v Arheologii Kazahstana*, Nauka Kazahskoy SSR, Alma-Ata 1968, s. 135-145.

Kuzeyev, R.G., *İtil-Ural Türkleri*, Çev. Arif Acaloğolu, Selenge Yay. İstanbul 2005.

Kuzmina, E.E., "Drevneyşaya Figürka Verbluyuda iz Orenburgskoy Oblasti i Problema Domestikatsii Baktrianov", *SA*, No: 2, Edit. A.V. Artsihovskii, Moskva 1963, s. 38-47.

Kuzmina, E.E., "Kupuhta-Mogilnik Andronovskoy Znati", *KS 93*, Edit. T.S. Passek, Moskva 1963, s. 96-106.

Kuzmina, E.E., "Andronovskie Mogilniki, na p. Baytu (o nikotorıh detelyah andronovskogo pogrebalnogo obryada)", *KS 97*, Edit. T.S. Passek, Moskva 1964, s. 39-50.

Kuzmina, E.E., "Andronovskoe Poselenie i Mogilnik Şandaşa", *KS 98*, Edit. T.S. Passek, Moskva 1964, s. 100-107.

Kuzmina, E.E., "Otnositelnaya Hronologiya Andronovskih Poselenii Elenovskogo Mikrorayona", *SA*, No:4, Edit. A.V. Artsihovskii, Moskva 1965, s. 40-52.

Kuzmina, E.E., "Semireçenskii Varyant Kulturı Epohi Pozdney Bronzı", *KS 122*, Edit. İ.T. Kruglikova, Moskva 1970, s. 44-49.

Kuzmina, E.E., "Gonçarnoye Pruizvostva u Pilemen Andronovskoy Kulturnoy Obşnosti", *Vostoçnıy Turkestan i Sredniyaya Aziya*, Editör, B.A. Litvinskiy, Moskova 1986, s. 152-183.

Kuzmina, E.E., *Drevneyşiye Skotovodı ot Urala do Tiyan-Şanya*, Frunze 1986.

Kütükoğlu, Mübahat, *Tarih Araştırmalarında Usul*, 9. Baskı, Elif Kitabevi, İstanbul 2008.

Kyuner, N.V., Kitayskie İzvestiya o Narodah Yujnoy Sibiri, *Tsentralnoy Azii i Dalnego Vostoka*, İzdatelstvo Vostoçnoy Literatura, Moskva 1961.

Lariçev, V.E., "Bronzovıy Vek Severa Vostoçnogo Kitaya", *SA*, No:1, Edit. A.V. Artsihovskii, Moskva 1961, s. 3-26.

Laypanov, K.T.-Miziev, İ.M., *Türk Halklarının Kökeni*, Çev. Hatice Bağcı, Selenge Yay, İstanbul 2008.

Lev, D.N. "Pogrebeniye Bronzovoy Epohi bliz Samarkanda", *KS 108*, Edit. T.S. Passek, Moskva 1966, s. 101-105.

Ligeti, L., *Bilinmeyen İç Asya*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay, Çev. Sadrettin Karatay, Ankara 1998.

Litvinskiy, B.A., "Dahaninskiy Mogilnik Epohi Bronzı v Zapadnoy Fergana", *KS 80*, Edit. A.D. Udaltsov, Moskva 1960, s. 47-53.

Litvinsky, B.A.-Solovev, V.S., "Stoyonka Stepnoy Bronzu v Yujnom Tadjikistane", *Uspehi Sredneaziatskoy Arheologiyi*, C. I, Edit. V.M. Masson, Leningrad 1972, s. 41-47.

Lvova, E.L.-Oktyabrskaya, İ.V.-Sagaleyev, A.M.-Usmanova, M.S., *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri*, Çev. Metin Ergun, Kömen Yay., Konya 2013.

Mahmûd el Kâşgarî, *Divân-ı Lugâti't Türk*, C. I, Çev. Besim Atalay, Ankara 2006.

Maksimov A.-Ermoleyeva A.-Maryaşev A., *Naskalnıye İzobrejeniya Uroçişa Tamgalı*, Albom, Alma-Ata 1985.

Maksimov, A.G., "Mogilnik Epohu Bronzı v Uroçişe Karakuduk", *Novıy Materialı po Arheologii i Etnografii Kazahstana*, C. 12, İzdatelstva Akademii Nauk Kazahskoy SSR, Alma-Ata 1961, s. 62-71.

Mallory, J.P., *Hint Avrupalıların İzinde*, Dost Yay. Ankara 2002.

Mandelştam, A.M., *İstoriya Sıkotovodçeskih Pilemen i Rannıh Koçevnikov na Yuge Sredney Azi*, avtoreferat, Moskva-Leningrad 1972.

Margulan, A.H.-Akişev, K.A.-Kadırbayev, M.K.-Orazbayev, A.M., *Drevnyaya Kultura Tsentralnogo Kazahstana*, Akademiya Nauk Kazahskoy SSR, Alma-Ata 1966.

Margulan, A.H., *Begaz Dandıbayevskaya Kultura Tsentralnogo Kazahstana*, İzdatelstva Nauka Kazahskoy SSR, Alma-Ata 1979.

Margulan, A.H., *Soçineniya I Begaz Dandıbayevskuyu Kultura Tsentralnogo Kazahstana*, Edit. N.A. Nazarbayev, Almatı 1998.

Margulan, A.H., *Kazahskoye Harodnoye Pirikladnoye İskustva*, C.3, Almatı 1994.

Markov, G.E., *Koçevniki Azii*, Akademiya Fundamentalnıh İsledovanii, Moskova 2014.

Maryaşev, A.N.-Rogojinskii A.E., "Voprosı Periodizatsii i Hronologiii Petroglifov Kazahstana", *Skiffo-Sibirskii Mir: (*İskusstva *i* İdeologii*)*, Novosibirsk 1987.

Maryaşev, A.N.-Rogojinsky, A.E., *Naskalnıe İzobrejeniya v Gorah Eşkiolmes*, Gılim, Alma-Ata 1991.

Maryaşev A.N.-Goryaşev, A.A., "Arheologiçeskie Pamyatniki Epohu Bronzı Uroçişa Oy Djaylı (Semireçye)", *Arheologiçeskie isledovaniya v Kazahstana*, Edit. A.N. Maryaşev, Alma-Ata 1992.

Maryaşev, A.N.-A.A. Goryaçev, "k Voprosu Tipologii i Hronologii Pamyatnikov Epohi Bronzı Semireçya", *RA*, No:1, Edit. S.A. Pletneva, Moskva 1993, s. 5-21.

Maryaşev, A.N.-Gumirova, O.N., "Raskopki Poseleniya Ası I v. 2008-2009 gg.", *Kazakstan Arheologiyasının Meseleleri*, Almatı 2011.

Martinov, A.İ., *Lesostepnaya Tagarskaya Kultura*, İzdatelstva Nauka, Novosibirsk 1979.

Masson, V.M., "İzuçeniye Drevnezemledelçeskih Poselenii v Delte Murgaba", *KS 69*, Edit. A.D. Udaltsov, Moskva 1957, s. 58-66.

Masson, V.M.-Sarıanıdı, V. I., *Central Asia, Turkmenia Before the Achaemenids*, Edit. Glyn Daniel, İng. Çeviri, Ruth Tringham, Thames and Hudson Yay., London 1972.

Matyuşenko, V.İ., "K Voprosu o Bronzovom Veke v Nizovyah p. Tomi", *SA*, No:4, Edit. A.V, Artsihovskii, Moskva 1959, s. 154-166.

Matuzeviciute, G.M.-Lightfoot, E.-O'Connell, T.C.-Voyakin D.-Liu, X.-Loman, V.-Svyatko, S.-Usmanova, E.-Jones, M.K., "The extent of cereal cultivation among the Bronze Age to Turkic period societies of Kazakhstan determined using stable isotope analysis of bone collagen", *Journal of Archaeological Science*, No: 59. 2015, s. 23-34.

Mılnikova, L.N.-Durakov, İ.A.-Kobeleva, L.S., "İsledovanie Kurgana No: 25 Mogilnika Zareçnoe-1", *Andronovskii Mir*,

Edit. N.P. Matveeva, Tumen Devlet Üniversitesi Yay. Tyumen 2010, s. 98-118.

Mogilnikov, V.A., "Kurganı Korboliha I-Pamyatnik Andronovskoy Kulturı v Predgoryah Altaya", *Drevnosti Altaya*, No:3, Edit. V.İ. Soenov, Gorno-Altay 1998, s. 29-43.

Molodin. V.İ.-Epimohov, A.V.-Marçenko, J.V., "Radiouglerodnaya Hronologiya Kultur Epohi Bronzı Urala i Yuga Zapadnoy Sibiri: Printsipı i Podhodı, Dostijeniya i Problemı", *Vestnik Novosibirsk Gosuderstvenna Universitata. Seriya İstoriya, Filologiya*, C. 13, Sayı: 3., 2014, s. 136-167.

Moşkova, M.G-Federova-Davıdova, Y.A., "Pogrebeniya Epohi Bronzı Novo-Kumakskogo Mogilnika", *KS 101*, Edit. T.S. Passek, Moskva 1964, s. 135-142.

Motov, Yu. A.-Karabaspakov, K.M., "Mogilnik Biilikul-Pamyatnik Ranney Bronzı Yujnogo Kazahstana", *Bronzovıy Vek Stepnoy Polosı Uralo-İrtişskogo Mejdureçya*, Edit. N. Ya. Merpert-G.B. Zdanoviç, Çelyabinsk 1983, s. 152-159.

Novojenov, V.A., "Drevneyşie Kuznetsı Evraziiskoy Stepi (Karasukskaya Kultura i Proishojdeniya Begazı-Dandıbayevskogo Fenomena", *Dalalık Evraziyanın Begaz Dandıbay Medenieti*, Edit. A.Z. Beysunov, Almatı 2013, s. 321-329.

Novojenov, V.A., "Andronovskaya İzobrazitelnaya Traditsiya v Petroglifah Epohi Bronzı Tsentralnoy Azii", *Arii Stepey Evrazii: Epoha Bronzı i Rannego Jeleza v Stepyah Evrazii i Na Sopredelnıh Territoriyah*, Edit. V.İ. Molodin-A.P. Epimahov, Barnaul 2014, s. 455-468.

Oboldueva, T.G., "Pogrebeniya Epohu Bronzu v Taşkentskoy Oblasti", *KS 59*, Edit. A.D. Udaltsov, Moskva 1955, s. 145-150.

Ocak, A. Yaşar, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yay. İstanbul 2005.

Oçerki Po İstorii Kırgızskoy SSP, Edit. İ.A. Batmanov, Frunze 1952.

Onat A.-Orsoy S.-Ercilasun K., *Han Hanedanlığı Tarihi Bölüm 94 A/B Hsiung-nu Monografisi,* TTK, Ankara 2004.

Okladnikov, A.P., *Ancient Population of Siberia and* Its *Cultures*, Peabody Museum Cambridge, Massachusetts 1959.

Okladnikov, A.P., "Tarihin Şafağında İç Asya", Çev. Alaeddin Şenel, *Erken İç Asya Tarihi*, Der. Denis Sinor, İletişim Yay. İstanbul 2003.

Oveçkin, A.S., "Ukraşeniya Andronovskoy Kulturı Mogilnika Çekanovskii Log-10", *İstoriko-Kulturnoe Nasledie Severnoy Azii*, Çlen Red. Kollegiya, İzd. Vo. Alt. Gos. Un., Barnaul 2001, s. 249-251.

Ögel, Bahaeddin, "İlk Töles Boyları", *Belleten*, C. XII, Sayı: 48., Ankara 1948, s. 795-833.

Ögel, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi 1*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1981.

Ögel, Bahaeddin, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK, Ankara 2003.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, C. II, TTK, Ankara 2010.

Pankova, S.V., "O Sootneşeni Taştıkskoy i Kırgızskoy Keramiçeskih Traditsii", *Piyatıe* İstoriçeskie Çteniya *Pamyati Mihaila Petroviça Gryaznova (19-20 oktiyabr)*, TD Vseross, Omsk 2000, s. 96-97.

Potapov, L. P. (1953), *Oçerki po İstoriyi Altaysev*, Moskva-Leningrad.

Potemkina, T.M., "Keramiçeskie Kompleksı Alekseyevskovo Poseleniya na r. Tobol", *SA*, No:1, Edit. A.V. Artsihovskii, Moskva 1975, s. 35-51.

Potemkina, T.M., "O Sootşeniya Alekseyevskih i Zamarayevskih Kompleksov v Lesostepnom Zauralye", *SA*, No:2, Edit. B.A. Rıbakov, Moskva 1979, s. 19-31.

Potemkina, T.M., "O Sootneşenii Tipov Rannealakulskoy Keramiki v Pritobolye", *KS 169*, Edit. İ.T. Kruglikova, Moskva 1982, s. 44-53.

Potemkina, T.M., "Alakulskaya Kultura", *SA*, No:2, Edit. B.A. Rıbakov, Moskva 1983, s. 13-34.

Pulleyblank, E.G., "The "High Carts": A Turkish-Speaking People Before the Turks", *Asia Major*, vol 3(1), 1990, s. 21-26.

Rahimov, S.A., "Andronovskaya Stoyonka i Mogilnik na r. Sıde", *KS 114*, Edit. T.S. Passek, Moskva 1968, s. 70-76.

Rásonyı, L., *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1996.

Rednikov, A.A., "İstoriografiçeskie Problemı Vizaymodeistvia Drevnego Haseleniya Kulundinskoy Ravninı na Territorii Altayskogo Kraya v Epohu Ranney Bronzı", *Drevnosti Sibiri i Tsentralnoy Azii*, No: 7 (19), Gorno-Altaysk 2014, s. 54-62.

Rındiva, N.V.-Degtyareva, A.D.-Ruzanov, V.D., "Rezultatı Himiko-Tehnologiçeskogo İsledovaniya Nahodok iz Şamşinskogo Klado", *SA*, No:4, Edit. B.A. Rıbakov, Moskva 1980, s. 154-173.

Rock art in Central Asia, Edit. Jean Clottes, Paris 2011.

Rogojinskii A.E.-Aubekerov B.J.-Sala, R., "Pamyatniki Kazahstana", *Pamyatniki Naskalnogo* İsskustva *Tsentralnoy Azii*, Edit. A.E. Rogojinskii, Almatı 2004, s. 45-92.

Rogojinskiy, A.E., "Naskalnıe İzobrajeniya "solntsegolovıh" iz Tamgalı v Kontekste İzobrazitelnıh traditsii bronzovogo veka Kazahstana i Sredney Azii", *Materialı i İsledovaniya po Arheologii Kırgızistana*, Edit. V.A. Kolçenko-F.G. Rott, Natsionalnaya Akademiya Nauk Kırgızskoy Respubliki İnstitut İstorii i Kulturnogo Naslediya, Bişkek 2009, s. 53-64.

Salnıkov, K.V., "K Voprosu o stadiyah v Pamyatnikah Andronovskoy Kulturı Zauralya", *Pervoe Uralskoe arheologiçeskoe soveşanıye*, Perm 1948, s. 21-26.

Salnıkov, K.V., "Hvalinsko-Andronovskie Kurganı u. s Pogromnogo", *SA XIII*, Edit. M.İ. Artamanov, Moskova-Leningrad 1950, s. 311-320.

Salnıkov, K.V., *Drevneyşiye Pamyatniki İstoriyi Urala*, Siverdlovskoe Oblastnoye Gosudarstvennoye İzdatelstva, Sverdlovsk 1952.

Salnıkov, K.V., "Andronovskie Poseleniye Zauralya", *SA XX*, Edit. B.A. Rıbakov, Moskva 1954, s. 213-253.

Salnıkov, K.V., "Nikotorıe Voprosı İstorii Lesnogo Zauralya v Epohu Bronzı", *Voprosı Arheologii Urala*, Sayı: 6, Sverdlovsk 1964.

Salnıkov, K.V., *Oçerki Drevney İstorii Yujnogo Urala*, İzdatelstva Nauka, Moskva 1967.

Samaşev, Z., *Naskalnıe İzobáejeniya Kazahstana kak* İstoriçeskih İstoçnik, C. 1, Almatı 2010.

Sarmiento, H.B., *Pogrebalnıe Sorujeniya dlya Kremirovannıh Ostankov Epohi Bronzı v Semireçya (Kazahstane)*, Edit. H.B. Sarmiento-P. Selye, Mejdunarodnıy İnstitut Tsentralno Aziatskih İssledovanii/UNESCO, Semerkant/Paris 2013.

Savinov, D.G.-Bobrov, V.V., "Titovskii Mogilnik (kı voprosu o

pamyatnikah epohi pozdney bronzı na yuge zapadnoy sibiri)", *Drevniye Kulturı Altaya i Zapadnoy Sibiri*, Edit. V.İ. Molodin, Novosibirsk 1978, s. 47-63.

Savinov, D.G., *Narodnı Yujnoy Sibiri v Drevnetyurskuyu Epohu*, Leningrad 1984.

Savinov, D.G., "Naseleniye Srednevo Yeniseya v Epohu Slojeniya Skotovodçeskih Obşest v (III. tıs. do. n.e-seredina I. tıs. n.e.)", *Journal Of Turkic Civilization Studies*, N.1, Bişkek 2004, s. 107-134.

Sharaf Al-Zamān Tāhır Marvazī on China, The Turks and India, Arapça'dan İngilizceye Tercüme ve Açıklamalar, V. Minorsky, The Royal Asiatic Society, London 1942.

Simnikov, S.M., "Nikotorıe Rezultatı İssledovaniya Poseleniya Sovetskiy Put I", *Drevniye Poseleniya Altay*, Edit. A.L. Kungurov, İzdatelstvo Altayskogo Gosuderstvenno Universitete, Barnaul 1998, s. 71-85.

Sınıtsın, İ.V., "Arheologiçeskiye İssledovaniya v Nijnem Povolje i Zapadnom Kazahstana", *KS XXXVII*, Edit. A.D. Udaltsov, Moskvo-Leningrad 1951, s. 97-106.

Sınıtsın, İ.V., "Arheologiçeskiye İssledovaniya v Saratovskoy Oblastı i Zapanom Kazahstan", *KS XLV*, Edit, A.D. Udaltsov, Moskva-Leningrad 1952, s. 62-74.

Skotolos, V.S., "O Stratigrafii Poseleniye Kipel", *SA*, No: 3, Edit. A.V. Artsihovskii, Moskva 1970, s. 193-198.

Skotolos, V.S., *Kultura Naseleniya Bronzovogo Veka Yujnogo Zauralya*, Edit. M.Ya. Merpert, İzdatelstva Nauka, Moskva 1972.

Smagulov, E.A.-Baratov, S.P., "Nekropol Epohi Bronzı v Okrestnostyah g. Turkestan (Arheologiçeskie Rabotı v 2000 g. na Mogilnike Şerbay)", *Otan Tarihi*, İnstitut İstorii i Etnologii İmenii Ç.Ç. Valihanov, Edit. M.D. Koygeldiyev, No:3-4, Almatı 2004, s. 75-88.

Smirnov, K.F., "Arheologiçeskie Dannıe o Drevnih Vsadnikah Povoljsko-Uralskih Stepey", *SA*, No:1, Edit. A.V. Aritsihovskii, Moskva 1961, s. 46-73.

Snitkovskaya, P.A.-Usmanova, E.R., "Pogrebalnaya Praktika Petrovskoy Kulturı Po Materialam Mogilnika Novoilinovskiy II", *Vestnik Permskogo Universitete*, Edit. Kuznetsova Olga Anatolevna, Vypusk: 1(44), Perm 2019, s. 73-86.

Solovev, A.İ., *Orujie i Dospehi, Sibirskoe Voorujenie: ot Kamennogo veka do Srednevekovya*, İNFOLİO press, Novosibirsk 2003.

Solovev, A.İ., "V Pılı Kolec: Nikotorıe Aspektı Rekonstrüktsii Voennogo Dela Naseleniya Andronovskoy Kulturı", *Andronovskiy Mir*, Edit. N.P. Matveeva, Tyumen 2010, s. 37-49.

Sorokin, V.S., "Mogilnik Tastı-Butak 1 (Raskopki 1956-1957)", *KS 80*, Edit A.D. Udaltsov, Moskva 1960, s. 53-60.

Sorokin, V.S., "Jilişa Poseleniya Tastı-Butak", *KS 91*, Edit. T.S. Passek, Moskva 1962, s. 51-61.

Sotnikova, S.V., "Formirovannıe Traditsii Vertikalnoy Napravlennosti Pogrebalnogo Rituala na Territorrii Evraziyskih Stepey v Epohu Bronzı", *Teoriya i Praktika Arheologiçeskih İssledovanii*, No: 2 (10), Edit. A.A. Tişkin, Barnaul 2014, s. 79-96.

Stefanov, V.İ., "Poseleniya Alakulskoy Kulturı Yujnogo Urala", *Materialı po Arheologii i Etnografii Yujnogo Urala*, Edit. G.B Zdanoviç, Çelyabinsk 1996, s. 64-89.

Stefanov, V.İ-Dnyeperov, S.A.-Koroçkova, O.N., "Kurganı Federovskogo Tipa Mogilnika Ureftı I", *SA*, No:1, Edit. B.A. Rıbakov, Moskva 1983, s. 155-167.

Stefanov, V.İ.-Koryakov, İ.O.-Çemyakin, Yu. L., "İgralnıe Kosti iz Srubna-Andronovskih Pamyatnikov Urala i Zapadnoy Sibiri", *Bronzovıy Vek Vostoçnoy Evropı: Harakteristika Kultur, Hronologiya i Periodizatsiya*, Edit. Yu. İ. Kolev, Samara 2001, s. 290-298.

Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK, Ankara 2001.

Tarhan, Taner, "Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi", *İÜ Tarih Dergisi*, S: 24, 1970, s. 17-32.

Taşağıl, Ahmet, *Gök-Türkler I*, 2. Baskı, TTK, Ankara 2003.

Taşağıl, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, TTK, Ankara 2004.

Taşağıl, Ahmet, *Kök Tengrinin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat Yay. İstanbul 2013.

Telegin, D. Ya., "Voprosu Kulturno-Hronologiçeskogo Çleneni i Sinhronizatsiya pamyatnikov Heolita", *Arheologiya Ukrainskoy SSR*, T.I, Edit. İ.İ. Artemenko, Kiyev 1985, s. 110-118.

Teuplahov, S.A., "Drevnie Pogrebeniya Minusinskogo Kraya", *Ma-*

terialı po Etnografii, C. III, Sayı: 2, Leningrad 1927, s. 80.

Teplouhov, S.A., "Opıt Klassifikatsii Drevnih Metalliçeskih Kultur Minusinskogo Kraya (v kratkom izlojenii)", *Materialı Po Etnografii IV*, 2. Baskı, Leningrad 1929, s. 41-62.

Terenojkin, A.İ., "Arheologiçeskiye Nahodki v Tadjikistane", *KS XX*, Edit. A.D. Udaltsov, Moskva-Leningrad 1948, s. 74-78.

Terenojkin, A.İ., "Klad Andronovskih Bronzovıh Predmetov iz c. Briçmulla Bliz Taşkenta", *SA*, No:3, Edit, A.V. Artsihovskii, Moskva 1962, s. 279-282.

Tkaçev, A.A., "Periodizatsiya i Hronologiya Alakulskih Pamyatnikov Tsentralnogo Kazahstana", *Voprosu Perodizatsii Arheologiçeskih Pamyatnikov Tsentralnogo i Severnogo Kazahstan*, Edit. V.V. Evdokimov, İzd. KarGU, Karaganda 1987, s. 25-35.

Tkaçev, A.A., "Problemı Proishojdeniya i Hranologii Nurinskih Kompleksov Tsentralnogo Kazahstana", *Andronovskiy Mir*, Edit. N.P. Matveeva, Tumen Devlet Üniversitesi Yay, Tyumen 2010, s. 84-98.

Togan, A.Z. Velidi, *Tarihte Usul*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969.

Togan, A.Z. Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş (En Eski Devirlerden 16. Yy'a kadar)*, C. I, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay, İstanbul 1981.

Tolstov, S.P., "Horezmskaya Ekspedisiya 1939 g.", *KS VI*, Edit. S.N. Bibikov, Moskva-Leningrad 1940, s. 70-80.

Topsakal, İ.-Şahin, L.-Yıldırım, K.-Tanrıverdi, M.-Yıldırım, E., *Rusya'daki Türkler*, Eskişehir Valiliği Yay, İstanbul 2015.

Tsalkin, V.İ., "Nikotorıe İtogi İzuçeniya Kostnıh Ostatkov Jivotnıh iz Raskopok Arheologiçeskih Pamyatnikov Pozdnego Bronzovogo Veka", *KS 101*, Edit. T.S. Passek, Moskva 1964, s. 24-31.

Tugarinov, A.Y., "Andronovskiye Mogilı", *Sibirskaya Jivaya Starina*, No:1, Edit. M.K. Azadov-G.S. Vinogradov, İrkutsk 1926, s. 153-158.

Türkeli, Cevat, *Çin Kaynaklarına Göre Hunların Ataları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990.

Umansky, A.L., "Nikotorıe Materialı iz Andronovskoy Mogilnika

na Aleye", *İzvestiya Laboratarii Arheologii*, No:1, Edit. V.İ. Soenov, İz. GAGU, Gorno-Altay 1995, s. 14-20.

Unbekanntes Kasachstan Archäologie im Herzen Asiens, Edit, Thomas Stöllner, Zajnolla Samašev C. I, Bochum 2013.

Usmanova, E.R., "Andronovskie Amuletı/ po Materialam Mogilnikov Setntralnovo Kazahstana", *Veş v Kontekste Kulturı Materialı Nauçnoy Konferentsii*, Sankt-Peterburg 1994, s. 84-85.

Usmanova, E.R., "Andronovskii Mogilnik Lisakovskii", *Margulanovskie Çteniya*, Akademiya Nauk KazSSR, Alma-Ata 1998, s. 116-118.

Usmanova, E.R., *Kostyüm Jenşınıı Epohi Bronzu Kazahstana, Opıt Rekonstrüksiyi*, Lisakov-Karagandı 2010.

Usmanova, E.R., "Andronovskaya Predteça Tekstilnıh Koçevıh Tehnologii (Po Materialam Mogilnikov Lisakovskoy Okrugi)", *Rol Nomadov v Formirovanii Kulturnogo Naslediya Kazahstana*, Edit. İ.V. Erofeeva, Sbornik Materialov Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii 23-24 April 2009 Almatı, Almatı 2010, s. 321-329.

Usmanova, E.R.-Panyuşkina, İ.P., "Andronovskie Pamyatniki Lisakovskoy Okrugi", *Тәуелсіздік кезеңіндегі Қазақстан археологиясы: қорытындылары мен келешегі атты Халықаралық ғылыми конференция материалдары,* Cilt I, Edit. B.E. Baytanaev, Almatı 2011, s. 375-380.

Usmanova, E.R., "Mogilniki Epohi Bronzı Lisakovskoy Okrugi", *Pamyatniki Lisakovskoy Okrugi: Arheologiçeskie Syujetı*, Edit. E.R. Usmanova, Karaganda-Lisakovsk 2013, s. 20-88.

Vadetskaya, E.V., *Arheologiçeskiye Pamyatniki v Stepah Srednego Yeniseya*, Leningrad 1986.

Viktorova, V.D., Novatsii i Traditsii v Kulturah Drevnego Naseleniya Verhovev Reki İseti (Epoha Rannego Metalla), *Vestnik Uralskogo Otdeleniya Ran*., No 1 (23), 2008, s. 31-45.

Vinogradov, N.B., "Kulevçi VI-Novıy Alakulskii Mogilnik v Lesostepyah Yujnogo Zauralya", *SA*, No:3, Edit. B.A. Rıbakov, Moskva 1984, s. 145-156.

Vorfolomeev, V.V., "Otnositelnaya Hronologiya Keramiçeskih Kompleksov Poseleniya Kent", *Voprosu Perodizatsii Arheologiçeskih Pamyatnikov Tsentralnogo i Severnogo Kazahstan*,

Edit. V.V. Evdokimov, İzd. KarGU, Karaganda 1987, s. 56-68.

Yblonskii, L.T., "Problema Formirovaniya Kulturı Sakov Yujnogo Priaralya", *SA*, No: 1, Edit. S.A. Pletneva, Moskva 1991, s. 72-90.

Yblonskii, L.T., "Arheologo-Antropolgiçeskaya Hipoteza k Probleme Formirovaniya Kultur Sakskogo Tipa", *Tsentralnaya Aziya İstoçniki, İstoriya, Kultura*, Edit. E.V. Antonova, Moskva 2005, s. 776-797.

Yıldırım, Elvin, "Tunç Çağı Andronovo Kültürü Mezarları ile Türkler Arasındaki İlişkiler", *I. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi*, 19-21 Ekim 2018, Kuşadası 2018, s. 623-635.

Yıldırım, Kürşat, "Doğu Türkistan'da Erken Saka Kültür Çevresi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 206, 2013, s. 469-478.

Yıldırım, Kürşat, "Barbarlık Mefhumu ve Eski Türkler", *Bir Fikir Hareketinin Yüz Yılı: Türk Ocakları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (7-9 Mayıs 2012)*, İstanbul 2013, s. 244-265.

Yıldırım, Kürşat, "Eski Türk Tarihinin Mekânı Üzerine Bozkır", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 353, Mayıs 2016, s. 19-25.

Yorulmaz, Osman, "Kazak Türklerinde Evlilik Âdetleri", *Mehmet Eröz Armağanı*, Haz. Mustafa Aksoy-Osman Yorulmaz, Ötüken Yay, İstanbul 2011, s. 187-214.

Yorulmaz, Osman, *Geçmişten Günümüze Kanglı Türkleri*, Ötüken Yay, İstanbul 2012.

Zah, V.A., "Koptyakovskaya Kultura v Nijnem Prittobolye", *Vestnik Arheologii, Antropologii i Etnografii*, no:2 (17). Tyumen 2012, s. 29-40.

Zaybert, V.F., "Novıye Pamyatniki Ranney Bronzı na r. İşim", *KS 134*, Edit. İ.T. Kruglikova, Moskva 1973, s. 106-114.

Zdanoviç, G.B.-Zdanoviç, S. Ya., "Mogilnik Epohi Bronzı u s. Petrovka", *SA*, No: 3, Edit. B.A. Rıbakov, Moskva 1980, s. 183-194.

Zdanoviç, G.B., "Osnovnıe Harakteristik Petrovskih Kompleksov Uralo-Kazahstanskih Stepey (k voprosu o vıdalenii Petroskoy kulturı), *Bronzovıy Vek Stepnoy Polosı Uralo-İrtiş-*

skogo Mejdureçya, Edit. N. Ya Merpert, Çelyabinsk 1983, s. 48-69.

Zdanoviç, G.B., *Bronzovıy Vek Uralo-Kazahstanskih Stepey*, Edit. M.F. Kosarev, Sverdlovsk 1988.

Zdanoviç, D.G.-Krillov, A.K., *Kurgannıe Pamyatniki Yujnogo Zauralya Arheoastronomiçeskie Aspektı İssledovaniya*, Arkaim, Çelyabinsk 2002.

Zimmer, H., *Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler*, Çev. Gül Çağalı Güven, Kabalcı Yay, İstanbul 2004.

Zotova, S.V., "O Sibirskih Keltah Seyminsko-Turbinskogo Tipa", *KS 101*, Edit. T.S. Passek, Moskva 1964, s. 59-64.

DİZİN

A

Abakan 42, 147, 151, 153, 185, 200, 233, 234, 253, 282, 313, 318, 322
Abaşeyev Kültürü 116
Adamenko 142
Adriyanov 46, 140, 143, 153
Afanasyevo 17, 22, 27, 42, 140, 143, 179, 180, 185, 199, 201, 203, 204, 205, 207, 219, 254, 281, 307
Afrasiyab 233, 234
Ageyeva 85
Akişev 16, 25, 30, 32, 33, 43, 46, 47, 49, 50- 55, 58- 73, 75-79, 102, 104, 110, 146, 183, 188, 189, 219, 232, 251, 252, 254, 256, 257, 260, 263, 268, 269, 271, 276, 277, 283, 284, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 297, 298, 300, 303, 319, 333
Aksoy 210, 211, 213, 227, 319, 342
Aksu Aul 69
Akşatağ 49, 297, 298
Aktogay 53, 67, 68, 72
alaçik 253, 254
Alakul 30-36, 43, 47, 55, 56, 57, 61, 70, 71, 80, 101-104, 106, 107, 109, 110, 111, 115, 116, 121, 122, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 139, 159, 175, 189, 211, 244, 247, 255, 258, 259, 262, 264, 270, 273, 277, 280, 285, 294, 295
alaslama 226
Alaşa 292
Aleksandrov 149, 157
Alekseyev 28, 62, 71, 104, 118, 119, 120, 131, 132, 164, 182, 228, 244, 247, 256, 261, 269, 273, 287, 291, 292, 300, 319
Aley Irmağı 142, 147
Altay Dağları 100, 140, 144, 198
Altınsu 78
Amanjalov 209
Amirabad 113
Anav Kültürü 11, 21, 164, 166, 167, 254, 305
Anderson 166
Anikovskii 29
antropoloji 15, 179, 182, 183, 191, 203, 204, 305, 310
araba 195, 200, 241, 242, 244, 245
Aral Gölü 35, 109, 180, 198, 309
Aristeas 188
Arjan Kurganı 190

Arpa 112, 155, 157, 158, 159, 169, 234, 243
Askarov 165, 166, 171, 186, 317, 320
aşık 117, 131, 231, 257, 258
ataerkil 60, 150, 152, 175, 180, 251
Atasu Irmağı 53, 58, 59, 72, 289
Avanesova 33
Avasenov 161
Ayşrak 58, 59, 60, 61, 67, 284

B

balbal 223, 236
Balkaş Gölü 109, 187, 198
Baraba 35, 116, 139, 149, 181
Baraşki 80, 91
Basbaldak 78
Başkurt 209, 210, 258
Başkurtistan 116
Bayar 253
Bayat 246, 247, 320
Baybala 51, 52, 72
Baykal 21, 41, 46, 183, 184, 206
Baypakov 33, 34, 46, 47, 72, 102, 104, 110, 111, 113, 114, 115, 183, 186, 195, 196, 239, 263, 291, 292, 319, 321
Beckwith 24, 321
Begaliyeva 26, 157, 161, 321
Begaz Dandıbay 32, 33, 47, 48, 51, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 114, 188, 189, 190, 201, 213, 243, 277, 288, 296, 335
Belasar 75, 76
Beloy Irmağı 116
Bernştam 110, 112, 157, 158, 159, 180, 184, 190, 191, 243, 321
Betpak Dale 74, 109
Beyskaya Taş 234, 235
Bılkıldak 64, 65, 66, 67, 269, 288, 303
Botakara 54
bozkır kültürü 25, 175, 194, 198
brakisefal 181, 182
Bugul 50, 72, 74, 269, 284, 288
Bulgakov 101
Burmaçap 157, 158
Butanayev 184

C

Cambay Karasu 77
Canaydar 78

Canbas Kala 164

Ç

Çagan Obo 80, 85
Çarış 144, 145, 146, 271, 331
Çelyabinsk 17, 30, 31, 36, 43, 58, 101, 107, 110, 117, 118, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 221, 255, 258, 259, 273, 299, 300, 321, 323, 329, 331, 335, 339, 343
Çerkaskul 36, 116, 122, 123, 129, 255, 258, 306
Çernikov 16, 28, 29, 32, 42, 45, 46, 80-101, 105, 182, 183, 186, 193, 251, 298, 299, 322
Çernoskutov 29, 125
Çlenov 33, 88, 143, 149, 153, 220, 282
Çoruhlu 62, 63, 190, 204, 207, 208, 222, 223, 236, 323
Çuy Vadisi 155

D

Davıdova 30, 134, 335
Debets 180, 181, 203, 323
Deşt-i Kıpçak 186
Devlet 206, 253, 323, 324
Dinyeper 41, 222, 259
Dinyester 41
dizgin 102, 293, 294, 295
Djangala 103
Doğu Türkistan 5, 12, 162, 167, 191, 192, 197, 198, 247, 265, 299, 309, 313, 317, 342
Don Nehri 28
Durilin 125

E

Eberhard 17, 65, 166, 167, 174, 186, 187, 188, 224, 247, 324
Egiz Koytas 76
Elkina 149
Elşibek 74, 75
Epimohov 31, 32, 35, 36, 44, 123, 335
Erbı Irmağı 152
Ermolaeva 82, 100, 324
Eşki Olmes 115, 237
etnogenez 42
Evdokimov 29, 34, 47, 48, 57, 58, 70, 71, 74, 173, 241, 298, 321, 323, 325, 327, 329, 340, 342
Evropoid 22, 41, 179, 180, 182, 183, 185, 189, 204, 206, 310

F

Falka 297, 298
Federov 30, 32, 33, 34, 42, 43, 116, 121, 126, 127, 143, 149, 244, 262, 280
Fergana 112, 157, 160, 161, 168, 169, 171, 188, 245, 333
Firsov 139, 141, 201, 251
Formozov 179, 180

G

Galoçkin 26, 160, 161, 330
gem 174, 197, 295, 296, 303
Gerasimov 261
Gıryena 140
Ginzburg 182, 183, 325
Glazkov 21
Gorolika 279
Goryaçev 114, 115, 239, 321, 326, 334
Göktürk 4, 12, 69, 174, 205, 206, 224, 226, 236, 239, 246, 310, 323, 327
Grakov 62, 118, 131, 133, 134, 188, 326, 331
Grigoreyevka 80, 90
Gryaznov 16, 26, 32, 42, 48, 62, 71, 113, 133, 134, 135, 140, 143, 144, 153, 154, 190, 202, 234, 235, 236, 244, 251, 270, 317, 326
Gulyamov 163, 164, 171
Gumilev 185, 327

H

Hakas 25, 152, 153, 207, 254
Hakasya 17, 21, 26, 29, 30, 35, 45, 139, 147, 149, 151, 183, 197, 199, 201, 202, 220, 233, 244, 245, 253, 285, 293, 296, 306, 318
Hantağ 111
Harezm 21, 163, 167, 170, 172
hayvan üslubu 145, 271
Hefedov 29
Heikel 29, 118, 124
Helfen 17, 184, 327
Herodotos 188, 192, 193, 327
Hint-Avrupa 23, 24, 33, 167, 173, 191, 222, 225
Hipokrat 192
hoker 221
Hoppál 237, 239, 240, 327

Hucent 171
Hun 22, 78, 140, 167, 182, 183, 184, 185, 190, 205, 206, 207, 208, 224, 227, 336
Hvalin Kültürü 117

I

Isık Göl 156, 162

İ

İbn Fazlan 224, 229, 327
İgnatiev 29
İletsk 117, 125, 133
inhumasyon 58, 104, 114
İrtiş 30, 34, 46, 80, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 96, 97, 98, 99, 122, 139, 141, 184, 193
İskit 17, 22, 23, 25, 74, 88, 145, 149, 185, 187, 188, 190, 192, 197, 202, 203, 213, 221, 237, 277, 303, 310
İsmagulov 35, 167, 182, 189, 191, 328
İssedonlar 188, 189
İtina 21, 112, 113, 164, 328
İvanov 162, 213, 329

J

Jilandı 56, 57, 230, 295, 331

K

Kadirbayev 16, 63
Kafesoğlu 24, 181, 182, 194, 223, 227, 286, 329
Kalbin Dağı 46, 99
Kamensk 46, 81, 82, 88, 140
Kanattas 53, 284
Kanay 32, 80, 85, 91, 92, 93, 94, 98, 182, 238
Kao-ch'e 184
Karabiye 68
Karadyal 80, 82
Karaganda 29, 34, 47, 48, 51, 54, 55, 56, 57, 58, 61, 64, 70, 71, 72, 77, 78, 108, 294, 298, 318, 323, 325, 327, 329, 340, 341, 342
Karakol 162, 201, 208
Karakum Çölü 41, 198
Karasay 67, 68
Karasuk 17, 22, 29, 30, 32, 33, 48, 71, 88, 113, 140, 143, 144, 146, 148, 152, 153, 154, 159, 179, 180, 185, 188, 189, 190, 191, 202- 205, 207, 219, 220, 231, 235, 243, 244, 254, 285, 304,

310, 323
Kara Uzek 80, 82
Kargala Irmağı 101
Katun Irmağı 140
kaya resimleri 45, 156, 195, 208, 225, 236, 237, 239, 240, 243, 244, 309
Kazak 65, 182, 183, 186, 192, 193, 209, 213, 214, 227, 265, 267, 286, 287, 292, 342
Kazakistan 16, 17, 21, 22, 25, 26, 27, 31-35, 43-47, 49, 52, 56, 57, 58, 61, 62, 69, 70, 71, 72, 74, 79, 80, 83, 85, 87, 88, 91, 100-111, 113, 115, 118, 130, 133, 137, 139, 141, 142, 144, 145, 149, 152, 158-161, 164, 167, 169, 170-173, 179, 182, 183, 185-191, 193, 195, 198, 200, 202, 203, 204, 207, 230, 231, 234, 239, 240-245, 247, 255, 262, 270, 271, 273, 276, 277, 283, 284, 287-290, 292-299, 301, 302, 303, 306, 307, 309, 315, 316, 318, 325, 327, 329
kelt 144, 191
Keltaminar 17, 20, 21, 41, 170, 179, 180, 201, 219, 306
keltler 29, 232, 277
Kemerovo 148, 151, 154, 211, 322
Keneşbekova 26, 157, 161, 321
Kenzekol 270, 271, 300
Ketmen Tuyube 157, 160, 161, 330
Kıpçaklar 185, 192, 236
Kırgızistan 25, 45, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 173, 184, 190, 200, 234, 244, 306, 309, 320
Kıs-taş 234, 235
Kızıl Kol 55
Kızılkum Çölü 41, 198
Kızlasov 22, 166, 167, 190, 201, 206, 220, 233, 234, 253, 254, 308, 329, 330
Kiselev 16, 25, 26, 32, 42, 147, 151, 152, 153, 180, 182, 202, 203, 204, 205, 206, 224, 228, 234, 260, 261, 267, 268, 270, 276, 277, 281, 282, 285, 286, 288, 289, 300, 318, 330
Klyaştornıy 33
koçbaşı 174
Kojomberdiyev 160, 162, 330
Kojumberdi 33, 34, 137
Kokça 164
Komarov 32, 143, 151, 152, 199, 200, 243, 257, 293, 330
Kopetdağ 44, 163
Koppers 23, 330
Koptyakov 35, 36, 43, 44, 122, 123
Korenyako 48, 330

Kosagal 53
Kostanay 74, 107, 329
koşum takımı 200, 295
Kozintseva 204
Krasnodar 42, 139
kremasyon 51, 52, 114, 158, 243
Krotovskaya Kültürü 36
Kubarev 62, 63, 201, 331
Kukişkin 173, 174
Kulevçin 34
Kupriyanova 122, 331
Kurban 79, 227, 228, 291
Kurcum 80, 91
kurgan kültürü 23, 207, 222
Kurort Aulu 80, 90
Kurot Kurganı 208
Kuryişin 256, 271, 319
Kustanay 55, 56, 57, 117, 118, 125, 130, 132, 261, 318, 329, 331
Kuşaev 43, 110, 188, 189, 319, 332
Kuzeyev 209, 210, 332
Kuzmina 43, 111, 112, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 162, 187, 212, 241, 242, 244, 245, 247, 252, 280, 330, 332
Küçük Kızıl Yar 32, 80, 81, 85, 86, 87, 93, 94, 96, 97, 98, 290
Küçük Koy Tas 81
kürek kemiği 65, 226

L

Laypanov 22, 24, 25, 42, 333
Lebyace 80, 84
Levaşova 153
leviratüs 208
Lisakovsk 108, 260, 261, 273, 274, 341
Lisakovsk Mezarlığı 274
Loulan 191

M

Magnitogorsk 117, 118, 125, 130, 132
Maksimenkov 149, 153
Maksimov 32, 82, 109, 112, 238, 243, 333
Malitsky 209
Mannoy-ool 190
Marçenko 32, 35, 36, 44, 123, 335
Margulan 16, 25, 30, 32, 33, 46, 47, 48, 49, 50-55, 58- 79, 114, 186, 201, 219, 251, 252, 254, 256, 257, 260, 266, 268, 269,

270, 283, 284, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 298, 303, 326, 333, 334
Martinov 149, 153, 205, 334
Maryaşev 111, 114, 115, 195, 196, 237, 238, 239, 240, 244, 263, 291, 292, 321, 333, 334
Massaget 197
Matyuşenka 149
Mayemir 188, 189, 203, 206
meander 28, 61, 66, 84, 116, 117, 126, 135, 151, 158, 213, 281, 309
Meçet 80, 88, 134
metalürji 120, 161, 256, 307
Mınçınkur 80, 83, 90
Minko 118, 125, 126
Minusinsk 21, 26, 27, 30, 151, 183, 185, 199, 204, 206, 236
Miziev 22, 24, 25, 42, 333
Mogilnikom 145
Molodin 32, 35, 36, 44, 123, 149, 153, 238, 335, 338
Mongolid 181
mongoloid 181, 182, 191, 204
Motov 110, 111, 335
Motun 184
Murgab Deltası 170
Müminabad 165, 166

N

Narın 155, 156, 157, 160
Nifontov 83
Novojenov 71, 173, 238, 239, 241, 321, 335
Novosibirsk 63, 88, 123, 139, 142, 150, 153, 201, 205, 237, 277, 326, 331, 334, 335, 338, 339
Nura 33, 34, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 64, 67, 70, 72, 230, 283, 284, 287, 288

O

Ob 22, 36, 44, 71, 122, 139-144, 147-150, 153, 180, 287, 322
Oblaketka 80, 85
Okladnikov 17, 19-22, 139, 156, 180, 199, 203-205, 328, 335
Okuneva 200, 330
Orak Ulusu 42, 152, 199, 200, 205, 261, 282, 285
Orazbayev 16, 25, 30, 32, 33, 46, 49-55, 58-71, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 104, 219, 251, 252, 254, 256, 257, 260, 268, 269, 283, 284, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 298, 303, 333

Orenburg 101, 117, 133, 138, 247, 255, 258
Orsk 117, 125, 133, 134
Otman Baba 227
Oy Djaylu 114, 115, 239

Ö

Ögel 17, 69, 140, 142, 167, 182, 187, 205, 208, 224, 227, 246, 247, 336
ölü yakımı 52, 58, 104, 114, 117, 158, 221, 224, 225, 229, 232
Öskemen 82, 91
Özbekistan 25, 163, 165, 169, 174, 233, 306

P

Pavlodar 80, 84, 88, 90, 91, 270, 271
Pazırık 63, 188, 189, 191, 193, 203, 270
petroglif 230
Petropavlov Oblastı 106
Petrova Kültürü 34
Petrovka 31, 34, 36, 74, 106, 107, 122, 128, 244, 255, 342
Pit Grave 222
Poltavkin Kültürü 41
Potemkina 31, 118, 119, 175, 328, 336
Pristan 141, 148, 317

R

Radloff 45, 140, 159, 223
Rásonyi 181, 192
Rıbakova 16, 102, 124, 319
Rıçkovo 297
Rudenko 46, 118, 140

S

Saka 17, 46, 100, 110, 145, 159, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 197, 213, 237, 252, 277, 310, 342
Salnıkov 16, 26, 30, 31, 32, 35, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 126, 129, 132, 133, 135, 179, 251, 261, 269, 285, 294, 295, 299, 300, 337
Samarra Kültürü 222
Samaşeyev 236
Samus 22, 150
Sangru 48, 58, 61, 63, 72, 260, 270, 329
Sarıkol 80, 83, 84
Sarı Murza 103

Sarmat 25, 189, 197, 213, 252, 277
Sarmat Kültürü 189
Satpaeva 298
Saukele 265, 266
Sayın Batır Destanı 226
Saymalı Taş 156, 237, 240, 242, 245
Schethner 209
Semerkant 114, 165, 233, 337
Semey 80, 82, 83, 85, 89, 90, 100, 141
Sevodin 103
seymin-turbin 88, 146, 211, 277
Sintaşta 43, 122
Sitnikov 147
Skotolos 30, 118, 121, 131, 187, 338
Smagulov 109, 112, 338
Smirnov 133, 134, 168, 293, 338
Sol İletsk 117, 125, 133
Solovev 171, 275, 277, 279, 333, 339
Sorokin 101, 102, 293, 339
Sosnovsk 152, 199, 261, 262
Sotnikova 231, 339
Sredni Stog 222
Srubna-Hvalin 163
Stalkin 244
Stepniyanka 97
Sultanov 33
Suslovu 107
Suuk-Bulak 252

Ş

Şadrinsk 117, 118, 119, 124, 125
Şamşi Hazinesi 161
Şaymerdan 56
Şemsutdinov 174
Şerubay Nura 67, 72
Şibe 140, 205, 208
Şigir 122
Şolpı 264, 265
Şulga 145, 146, 147, 271, 331, 332

T

Tacikistan 25, 35, 168, 171, 172, 174, 175, 187, 306
Tagar 17, 22, 33, 88, 140, 149, 151, 179, 180, 183, 185, 188, 189, 202, 204, 205, 206, 208, 219, 220, 253, 282, 304, 310, 322

Tagisken 48, 113, 328
Talas Vadisi 155, 157
Tamga 209, 210, 211
Tamgalı 115, 237, 238, 239, 240, 243, 244, 245, 309, 333, 337
Tanrı Dağları 12, 19, 27, 111, 157, 158, 159, 169, 191, 309
Tarhan 35, 339
Tastı Butak 101, 102, 110, 133, 230, 255, 293
Taşağıl 12, 17, 159, 184, 185, 188, 194, 225, 339
Taşev 165
Taşkent 164, 167, 168, 169, 174, 186, 234, 320, 328
Taştık 17, 202, 206, 207, 253, 270, 304, 310
Taştık Kültürü 206, 253, 270
Taymagambetov 34, 46, 113, 114, 115, 321
Tazabagyab 21, 163, 164, 167, 170
Tegisken 113, 190, 191
Temir Astağ 68
Terenojkin 164, 168, 340
Teuplahov 30, 199, 207, 339
Tibet 167
Tingling 184, 185, 310
Tkaçev 30, 34, 57, 61, 340
Tobol Havzası 30, 74, 118, 306
Togan 15, 188, 340
Tolstov 20, 21, 163, 164, 169, 328, 340
Tom 22, 122, 142, 143, 235, 258, 259, 300, 326
Töles 184, 187, 197, 336
Tripolye Kültürü 41
Troitsk 117, 118, 125, 130, 299
Troitskaya 153
Tugarinov 26, 27, 30, 151, 261, 340
tujun 265
turanid 181, 192
Turgay 55, 56, 130, 318, 329, 331
Tursunzadin 172
Turuşnikov 32, 71, 99, 100, 101, 255
Tuva 173, 189, 190, 191, 253, 286
Tümen Oblastı 116, 124, 259
Türkmenistan 25, 35, 163, 170, 174, 179, 186, 305, 306

U

Ujur Mezarlığı 220
Ukrayna 21, 36, 37, 41, 197, 198, 222
Ural Irmağı 42, 116, 118, 119, 131, 132, 299
Ursul Irmağı 140, 205

Usmanova 28, 34, 107, 108, 225, 260, 262, 263, 264, 274, 333, 334, 338, 341
Ust Narım 80, 94, 95, 182, 244
Uybat Irmağı 153
Uybat Ulusu 42, 147
Uygurlar 181, 246, 247

Ü

Üst Bukon 80, 84

V

Valukinsko 298
Varfolemeevu 107
Velesov 233
Vorfolomeev 71, 341

W

Wu-sun 110, 159, 187, 188, 189, 192, 197

Y

Yamna 21, 183, 222
Yanayurt 82
Yang-shao 166, 167, 185, 203
Yedisu 35, 48, 74, 85, 108-112, 114, 115, 157, 161, 162, 188, 189, 190, 191, 237, 240, 243, 245, 290, 309
Yenisey 12, 15, 17, 21, 25, 27, 29, 35, 36, 42, 71, 139, 140, 147, 148, 149, 152, 153, 158, 159, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 188, 199, 200, 202, 203, 204, 206, 207, 220, 233, 234, 253, 281, 285, 306, 310, 311, 315, 317
Yenisey Kırgızları 185, 188, 206
Yunnan 191
Yüeçiler 185

Z

Zah 35, 150, 342
Zalkind 183, 325
Zaman-Baba 171, 320
Zamareyev 30, 31, 34, 104, 116, 119, 120, 126, 188, 293
Zarefşan 20, 174, 175
Zdanoviç 17, 30, 31, 33, 34, 88, 106, 107, 110, 122, 221, 331, 335, 339, 342, 343
Zevakin 87, 88, 91
Zıryanov 29, 298